

SZAKÁLY FERENC

Honkeresők

(Megjegyzések Cserni Jován hadáról)

I. Szulejmán szultán töméntelen zsákmánnyal és fogollyal megrakodott serege 1526. október 12-én távozott a megalázott és feldúlt Magyarország földjéről. A mohácsi csatából megmenekült, illetve onnan elmaradt magyar urak javarésze ezekben a napokban, Szapolyai János erdélyi vajda vezetésével, Tokaj mezővárosban gyülekezett, hogy a megüresedett magyar trón betöltésének módozatairól intézkedjék.¹ Akkortájt már „igen járta a hír, hogy fölkelt egy rác ember Erdély felé, nevezetesen Lippa táján, Jován cár volt a neve, de a magyarok Fekete Embernek hívták... A vajda úr is meghallotta, hogy a Fekete Ember nagy sokaságot gyűjtött össze – mert a rácok tódultak hozzá, mint valami új szenthez – meghívata Jovánt, menjen hozzá. El is ment Jován Tokajba, vele tíz vitéze.

Amikor belépett a házba, alázatosan meghajolt és ajánlani kezdte magát hízog szavakkal és mondotta:

– Odamegyek, ahová kívánja nagyságod.

És szolgaként csatlakozott János vajdához. A vajda szíves lélekkel fogadta ajánlközását; Jován buzgón esküdött fel a vajda úr kezéhez, hogy hite szerint rendesen fogja szolgálni. Ezután János vajda úr lovakat adott neki, költséget és egyebeket. Meghagyta, lovagoljon túl a Tiszán Bácsmege elhagyott földjére, mert Bácsmegeben még sok elemözsia volt, asztagok és barmok szerte a falvakban; ott maradt mindez, csak az isten viselt rá gondot. Így bocsájtotta el a vajda Jován cárt.²

Szerémi György királyi káplán szerint³ – aki a szultáni hadak elől Budáról Kassára menekült, majd még Tokajban csatlakozott Szapolyaihoz, és így valóban első

¹ *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. I. Pest. 1846. 77–87; *Fraknói Vilmos*: A magyar országgyűlések története. I. (1526–1536). Bp. 1874. 1–5; Az 1526-os királyválasztások problematikájáról: *Barta Gábor*: Illúziók esztendeje (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez). Történelmi Szemle 20 (1977) 1–30.

² Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról, 1484–1543. Közli: *Wenzel Gusztáv*. Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptorum 1.) 126; Vö. *Szádeczky Lajos*: Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. Bp. 1892 (Értekezések a történelmi tudományok köréből IV/8). Mivel az összevetésnél úgy találtuk, hogy az általunk is idézett részekben csak kisebb hibák vannak, Szádeczky L. korrekcióit az alábbiakban nem idézzük; Itt idézett fordítása: *Geréb László*: A hazai osztályharcok irodalma, 1526–1660. Bp. 1955. 38–39.

³ A túzásokra és az események kiszínezésére hajlamos, a korabeli mendemondák iránt különös előszeretettel viseltető Szerémi György Epistolája általában csak nagy körültekintéssel és óvatossággal használható. Mégis az 1526/27-es dél-magyarországi események legjobb elbeszélő forrásává avatja az,

kézből szerezhetett értesüléseket az ott történekről – e mozzanattal kezdődik az az 1526–27-es eseménysor, amelyet történetírásunk hagyományosan Cserni Jován (szerb nevén: Ivan Nenad) „mozgalmának”, „felkelésének” nevez. E délkelet-magyarországi „mozgalom” – az egyszerűség kedvéért nevezzük egyelőre mi is így – eseménytörténetével már többször és behatóan foglalkozott mind a magyar,⁴ mind a román,⁵ mind pedig a szerb⁶ történetírás. Bár az alábbiakban elsősorban az események mögött meghúzódó, mindeddig figyelmen kívül hagyott összefüggéseket és ennek révén Cserni Jován és a melléje gyülekezettek céljait kívánjuk felfejteni, szólnunk kell az események menetéről is. Részben, mert az említett három ország kutatói mindmáig javarészt egymástól függetlenül dolgoztak, egymás eredményeit alig-alig hasznosították,⁷ részben pedig, mert az általuk feltárt – alighanem többé-kevésbé teljesnek tekinthető – forrásanyag koordinálása is számos pontosítási lehetőséget kínál:

Jován készséggel engedelmeskedett új ura, Szapolyai János – 1526. november 11-től fogva immár király – parancsának, hogy költözzék át a Duna–Tisza közére; ő maga Török Bálint szabadkai kastélyában rendezkedett be.⁸ (Aligha véletlenül ott, hiszen ez volt a környéken az egyetlen erődített hely, amelyet a beléje menekült környékbeli parasztok két hónappal előbb oly elszántan védelmeztek a visszavonuló törökökkel szemben, hogy azok dolgukvégezetlenül takarodtak el alóla.)⁹ Hadai

---

hogy a szerémségi származású káplán jól ismerte a szerb szokásokat és nyelvet, Jován emberei számára ő készítette a kérvények fordítását (*Wenzel G.* 143 és *Geréb L.* 44), s így információit többnyire első kézből szerezte. Szerémi forrásértékéről vö.: *Erdélyi László*: Szerémi György és emlékirata Bp. 1892 passim, különösen 32–33; *uő*: A mohácsi vész nemzedéke (Néplelektörténeti korrajz egykorú emlékiratból). Szeged. 1941 passim, különösen 59–63; *Székely György*: Élmény, néphit és valóság Szerémi művében. Bevezetés *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Fordította: Juhász László. Bp. 1961 (Monumenta historica V.).

⁴*Smolka Szaniszló*: „Fekete” Iván. Századok, 17 (1883) 1–31; *Czimer Károly*: Cserni Iván Szegeden. Hadtörténelmi Közlemények, 5 (1892) 655–688; *Bánkúti Imre*: Az Alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után, 1526–1527. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica II. Szerkeszti: Mérei Gyula. Szeged. 1957. 15–27.

⁵*Gh. Duzinchevici*: Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526–1527). Studii. Revistă de istorie, 9 (1956) 6. sz. 131–148; vö.: *V. Curticăpeanu*, Pe marginea studiului „Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526–1527) de Gh. Duzinchevici. Uo. 10 (1957) 1. sz. 193–197; *Beatrice Daicoviciu*: Orașele din Transilvania și răscoala lui Iovan Nenada. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Szeires Historica. I. Cluj. 1964.

⁶*Alexa Ivić*: Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seoba pod Carnojevičem (1459–1690). Zagreb, 1914, 50–63; *uő*: Četiristogodisnjica cara Jovana Nenada. Bratstvo, društva Sveti Save XXI. Beograd. 1927. 104–117; *uő*: Spomenica na cara Jovana Nenada Subotickog 1527–1927. Subotica. 1927; *uő*: Istorija Srba u Vojvodini od najstarijih vremena do osnivanja potisko-pomoriske granice (1703). Novi Sad. 1929 (Knjige Matice Srpske 50. – a továbbiakban: *A. Ivić*: Istorija) 65–82; *Dusanka Dinić-Knežević*: Prilog proucavanju pokreta Jovana Nenada. Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu. 7 (1962–1963) 21–29.

⁷Jellemző, hogy *D. Dinić-Knežević* tanulmányában egyáltalán nem hasznosította az *A. Ivić* idézett munkáiban felhalmozott hatalmas anyagot.

⁸*Wenzel G.* 154; *Geréb L.* 39–40.

⁹„Szabatkánál az község egy tábort járt vala, kit az terekék igin vívának, de semmiképen meg nem vehetük, bikivel megmaradának”. „Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius”. Kiadva: Verancsics Antal m. kir. helytartó esztergomi érsek összes munkái. Közli: Szalay László. Pest. 1857. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores III.) 25.

innen indultak a szultántól 1526 nyarán elfoglalt és végleg birodalmához csatolt szerémségi területek nyugtalanítására, pusztítására; sőt, egyes szerémségi várak ostromával is megpróbálkoztak. November első felében vagy közepén visszafoglalták a Bács megyéhez legközelebb eső, két Duna-jobbparti erősséget: Cserödöt (Čerevićet) és Bánmonostort (Banoštra).¹⁰ A „visszafoglalást” persze itt nyilván úgy kell érteni, hogy a várakat megrohmozták, felégették, őrségét pedig vagy lemészárolták, vagy – lévén a török várak őrsége is több helyütt szerb martalóc¹¹ – magukhoz csatolták. Jován sikereihez nagyban hozzájárulhatott, s egyszersmind a török ellenakciók hiányát is magyarázza, hogy „a török területről [értve itt nyilván elsősorban a Szerémséget] úgy futott hozzá a sok rác, mint egy prófétához; azt is mesélték róla, hogy csodákat tesz, ha akar”.¹² Nyilván e menekültekkel szaporodott fel hada 1527 kora tavaszára 15 000 emberre.¹³

Ugyanakkor viszont Jován törökellenes vállalkozásait nagyban akadályozta, hogy csakhamar meggyűlt a baja az általa megszállva tartott területek lassan-lassan visszaszivárgó nemességével. Szerémi még azt is tudni véli, miféle szóváltásra került sor Jován és a magyar nemesek közt:

„És amikor a nemesek hazamentek, mindegyik a maga birtokára, a Fekete Ember ezt mondta nekik:

– Én elhagyatva találtam ezt a földet és megtelepedtem rajta minden néppemmel.

Ellene mondták a magyarok:

– Csak azért hagytuk el ezt a földet, mert hatalmas úr támadt ránk.

Ő meg ezt vetette elébük:

– Én is hatalmas úrtól [értsd: Szapolyaitól] kaptam!

¹⁰ „Credo D[omi]nations v[est]ras intellexisse de quodam homine, quem nostri „nigrum” vocant, est natione Rascianus genere, ut pro certo asseritur, de familia imperatorum constantinopolitanorum. Nati eum sequuntur. Recuperavit his diebus Turcis inde expulsus castrum Chewrewgh, non procul a Savo fluvio. Hodie accepimus literas a despoto Rascie, in quibus scribit, eum civitatem quoque et sedem episcopatus mei, Banmonosthra vocatam, a Turcis liberasse et milites suos ibi imposuisse, scribit preterea despotus, eum a se petere bombardas, velle transire Savam et invadere terras hostiles”. D. n. Brodarics István–Kriczky András plocki püspök és Tarnóvi János biezeni várnagy. Acta Tomicianae. IX. Kiadta: Stanislaus Gorski. Hely és év nélkül 75. és Elementa ad fontium editiones XXXIV. Documenta ex archivio Regiomontano ad Poloniam spectantia IV (H B A, B 2, 1525–30). Edidit: Carolina Lanckorońska. Roma. 1975. 69. Itt Sydlowieczky Kristóf krakkói palatinus Brandenburgi Alberthoz intézett, 1526. november 26-i levelének mellékleteként, ami azt jelenti, hogy – figyelembevve a korabeli közlekedési viszonyokat – Brodarics levele november 20. után nemigen íródhatott. Ez egyszersmind hozzásegít a várvisszafoglalások időpontjának meghatározásához is: mivel Jován október közepén még Tokajban tartózkodott, Sydlowieczky pedig november 26-án már továbbbíhatta a róla szóló magyarországi híradást, az esemény nagy valószínűséggel november első felére vagy (legfeljebb) közepére datálható.

¹¹ Milan Vasić: Martolosi u jugoslovenskim zemljana pod turskom vladavinom. Sarajevo, 1967 (Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela Knjiga XXIX. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka. Knjiga 17.) passim, különösen 55–63.

¹² Wenzel G. 145–155; Geréb L. 39.

¹³ Pozsony, 1527. ápr. 13. Mária királyné–Ferdinánd. Szentkláray Jenő: Levelek Csernoevics Nenád (Iván csár), a „Fekete Ember” történetéhez. Történelmi Tár 1885. 506.

... Sok nemes ment panaszra János királyhoz és mondták neki:

– Fölséges király, ez a Fekete Ember sok rosszat követ el embereivel földig alázza a keresztény magyarokat, csalfaságot és mindenféle fajtalanságot cselekszenek.”

Megint mások így panaszkodtak a királynál Budán:

„– Méltóztassék fölséged elvenni őt tőlünk, ne uralkodjék mirajtunk. Fiaink és leányaink megmenekültek a török kezéből, isten kezében maradtak, most ez a pogány bestia akar uralkodni fölöttünk.”¹⁴

A jelentős magánhadsereggel rendelkező Török Bálint nem várt a király segítségére, hanem maga próbálkozott meg Szabadka visszafoglalásával. Mivel azonban alaposan alábecsülte a szerbek erejét, azok valamikor 1526 végén könnyedén szétszórta 67 válogatott lovasát.¹⁵ Még inkább sűrűsödtek az összetűzések, amikor Jován 1527 telén—kora tavaszán kiterjesztette uralmát egyes tiszántúli és temesközi részekre is. (Persze, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a cár e területek egy részét 1526 ősze óta folyamatosan ellenőrzése alatt tartotta.) Érthetően, hiszen ezt a vidéket nem érte el az előző évi török támadás, s a társadalmi struktúra itt érintetlen maradt.

Békés vármegye már 1527. január 12-én követeket menesztett János királyhoz, hogy a cárnak a megye nyugati részén és Szeged környékén elkövetett kihágásai ellen tiltakozzék.¹⁶ Macedóniai Miklós erdélyi alvajda és csanádi ispán április 10-én már Jován temesközi hatalmaskodásainak hírével serkentette hadállításra a szászokat. Tudomása szerint a cár portyázói Hunyad megyébe — Hátszeg környékére — is betörték.¹⁷ A Szapolyai királlyá választása után temesi ispánból erdélyi vajdává előléptetett Perényi Péter nyíltan beismerni kényszerült 1527. április 15-i levelében, hogy nem tudott bejutni Temesvárra, mert Jován csapatai elvágta oda vezető útját.¹⁸

A környékbeli urak és uradalmi tisztviselők, a jelek szerint, egyelőre még mindig csak magánérőből, familiárisaik és jobbágyaik mozgósításával igyekeztek ellene

¹⁴ Wenzel G. 142–143; Geréb L. 39, 41.

¹⁵ Wenzel G. 155; Geréb L. 40–41.

¹⁶ Karácsonyi János: Békés vármegye története. I. Gyula. 1896. 88.

¹⁷ „dietim ac indesinenter veniunt ad nos varii rumores terribilissimi de impietate ac crudelitate hominis nigri alias Czar Iwan vocati, qui iam compluribus secum adiunctis ac collectis gentibus in partibus terre Themeskez peragrantibus universos nobiles ac ignobiles rebus temporalibus habundantes crudeli nece eosdem interimere facit, res bona eorundem in maximam predam convertendo . . . Nititur autem inpresenciarum ad districtum de Haczak videlicet ad hunc comitatum hwnyadiensem facere incursiones.” Déva, 1527. ápr. 10. (a kiadásban téves, márc. 13-i dátummal) Macedóniai Miklós — a szász székekhez. Documente privitoare le istoria Românilor culese de *Eudoxiu de Hurmuzaki*. XV/1. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelenne (Bistrița, Brașov, Sibiu). Közli Nicolae Iorga. București. 1911. 294. nr. DXXXVIII. Ugyanakkor viszont az angol követ úgy hallotta Jován követétől, hogy a cár „He lyys not far from Peter Warday, a towne with a castell thet the Turk gate et hys last beyng in Hongary”. Olmütz, 1527. ápr. 27. John Wallop követ jelentése. *Simonyi Ernő*: Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból, 1521–1717. Pest. 1859 (Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria V.) 78.

¹⁸ „cum autem vestri in medium, solummodo in Kochy, festinanter venire voluissemus, vilissimus Rascianus, Czar Iowan, iter nostrum adeo obstitit et inclusit familiaribusque et equis nostris segregavit, ut in Temeswar nec intrare neque mittere potuimus” Déva, 1527. ápr. 15. Perényi Péter — Szeben és Beszterce. *E. Hurmuzaki* XV/1. 295. nr. DXL.

szegülni. Egy 1527. március 16-i pozsonyi híradás szerint a magyar urak és nemesek már március első felében meg akartak mérkőzni Jovánnal, mivel azonban túl gyengének bizonyultak, április 24-ig fegyverszünetet kötöttek vele.¹⁹ Brandenburi György őrgrof gyulai tisztviselői az uradalom jobbágyságát szólították táborba ellene, amely március 17-e körül a falusi papok és tanítók vezetésével gyülekezett. Az uradalom hadban jártas embert rendelt élükre, s 16 zsoldost adott melléjük.²⁰ Leginkább 1527 kora tavaszára datálható a magyar nemesek első sikeres Jován-ellenes akciója is, amely, a fentiekhez hasonlóan, egy földesúr magánvállalkozásának minősül: a cár távollétét kihasználva Török Bálint ezúttal már 300 katonájával támadt Szabadkára. A várat megrohmozta, a védőket kardélre hányatta, majd az erősséget a környékbeli parasztok munkájával kijavítatva maga rendezte be ott udvarát.²¹

Jován, illetve a rá fenekedő főurak és nemesek „hivatalosan” mindedig János király pártján állottak, s így a köztük kirobbant és egyre jobban elfajult ellenségeskedés egyazon párton belüli, a szokásosnál némileg hevesebb, kölcsönös hatalmaskodás-sorozatnak minősül. Ha hihetünk az állandóan János király mellett tartózkodó Szerémi elbeszélésének, a király még némi kárörömmel is szemlélte az uralmát nemigen respektáló nemesek szorongatottságát:

„Mondotta János király:

– Ha én nem uralkodhatom felettetek, mert ellenségeim vagytok és lázadók, hadd uralkodjék rajtatok ő, akinek van rá sokasága. Én kicsiny vagyok, mert elvettétek kezemből a királyi pálcát, ti nem engedelmeskedtek nekem, mert lázadók és orcátlanak vagytok, hát nem kelhetek fel ellene.”²²

Csakhamar nagyot fordult azonban a kocka. Az 1526 decemberében úgyszintén magyar királlyá választott Habsburg Ferdinánd pozsonyi képviselői élénk figyelemmel kísérték a délvidéki eseményeket.²³ Talán éppen a szaporodó összecsapásokról érkezett hírek készítették a Habsburg uralkodót arra, hogy Jovánnal tárgyalásokat kezdjen. Ferdinánd, de még inkább az özvegy Mária királyné megbízásából Hoberdanác János – korábban jajcai provizor²⁴ és így a végvidéki, köztük a szerb ügyek kiváló ismerője – kereste fel a cárt valamikor 1527 márciusának végén, áprilisának legelején. Mária 1527. április 13-án jelentette bátyjának Pozsonyból, hogy Hoberdanác külde-

¹⁹ „Der Schwartz Mann und Hautbmann in Hungern, der sol vierzehn tausent Man starkh sein, darunder in die dreyzehn oder vierzeh hundred Pferdt; mit denselben haben etlih vngerisch Herrn vnd Adleut sclachn wollen, sein im aber zu schwach gewest, derhalben so sollen sy mit ir . . . Austanndt bis auf Sannt Jorgen Tag gemacht.” Pozsony. 1527. márc. 16. Kristóf laibachi püspök-Pemflinger István. *A. Ivić: Istorija* 358. 70. lap 4. jegyzete.

²⁰ *Karácsonyi J.* 89.

²¹ *Wenzel G.* 157; *Geréb L.* 41–42; *Szerémi Gy.* előadásának belső időrendjéből következik, hogy ez az esemény valamikor a Jován átállása előtti időben, legkésőbb márciusban történt. Ezt támasztja alá az angol követ április 10. körülről származó híradása, miszerint Jován székhelye immár nem Szabadkán, hanem Péterváradal átellenben van (vö. a 17. jegyzettel).

²² *Wenzel G.* 156; *Geréb L.* 41.

²³ Ferdinánd már 1527 februárjában utasította Báthori István nádort, hogy nézzen utána, miként lehetne Jovánt átállásra bírni. *Smolka Sz.* 16. l. jegyzet.

²⁴ *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: Jajcza (bánság, vár és város) története.* Bp. 1915. (*Monumenta Hungariae Historica. I. Diplomataria XL.*) passim (lásd a névmutatót).

tése sikerrel járt; a cár a következőkben Ferdinánd ügyét kívánja szolgálni.²⁵ A Habsburg uralkodó április 16-i levelében örömmel nyugtázta Jován hűségnyilatkozatát.²⁶

A tárgyalások persze, János király hívei előtt sem maradtak titokban. Nyilván ezzel van összefüggésben, hogy április 10-e körül Macedóniai Miklós alvajda és Gosztonyi János erdélyi püspök hadat gyűjtött Jován ellen; a vármegyei nemeseknek és a szász városok csapatainak április 14-ére Déván kellett gyülekezniük.²⁷ Ezekben a napokban – április 14-én Déváról keltez – Budáról sietve Erdélybe érkezett Perényi Péter erdélyi vajda, hogy a hadgyűjtést személyes jelenlétével is előmozdítsa.²⁸ Az erdélyi hadgyűjtés meg a Ferdinánddal folytatott tárgyalásokról szállongó hírek határozottabb fellépésre serkentették a dél-magyarországi nemesi erőket is. Mivel a cár temesközi tartózkodása idején – úgy tűnik: rendszeresen – Csomán ütötte fel hadiszállását, s csapatai aligha kímélték a szomszédos Csáky-birtokokat, az április 10-ét megelőző napokban Csáky László vonult ellene. Az összecsapásban azonban ezúttal is Jován csapatai győztek, Csáky László életével fizetett az előkészítetlen vállalkozásért, és „sok nemes is ott veszett Jován cárral szemben”.²⁹ Mivel a gyulai udvarbíró április 15-én azért küldte ki egyik emberét a vár már korábban hadba szólított népeihez, hogy azokat a Jovántól elszenvedett vereség után megvigasztalja, könnyen elképzelhető: Csáky a paraszthadakat is magával vitte e támadás alkalmával.³⁰

Egyes híradások szerint néhány nappal később, de még a nyílt ellenségeskedések kirobbanása előtt János király a Mohács előtti évek híres péterváradai naszádoskapitányát, a törökföldről Magyarországra menekült Radics Bosicsot küldte a cár lecsendesítésére.³¹

²⁵ *Szentkláray J.* 506–508 és *Emil Laszowski*: Monumenta Habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae. I. 1526–1530. Zagreb, 1914 (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium 35.) 56–58.

²⁶ *Szentkláray J.* 508–509.

²⁷ Déva, 1527. ápr. 10. Macedóniai Miklós id. levele és Gyulafehérvár, 1527. ápr. 12. Gosztonyi János – Brassó. *E. Hurmuzaki* 294–295. nr. DXXXVII. és DXXXIX.

²⁸ I. m. 295–296. nr. DXL.

²⁹ *Wenzel G.* 155–156; *Geréb L.* 41; az esemény datálásához: „Iam dominus Ladislaus Czaky capite truncatus ac decollatus est”. Déva, 1527. ápr. 10. Macedóniai Miklós idézett levele. *E. Hurmuzaki* XV/1. 294; minden valószínűség szerint Csáky László vereségére vonatkozatható Wallop angol követ április 27-i jelentésének következő mondata is: „At my beyng in Presbrouwgh ther cam letters that he had kylyd 3000 men of ware of Waywdas and on of hys best capitens”. *Simonyi E.* 78; Wallop jelentését Olmützből keltezte, ahová – saját szavai szerint – április 23-án érkezett meg Pozsonyból. Mivel Pozsony és Olmütz távolsága légvonalban is 200 km, gyors utazást számítva, legkésőbb április 21-én el kellett hagynia Pozsonyt, s így az általa ott szerzett hírek is legkésőbb április 15. körül vagy még korábról keltezett levelekből származhattak. Híradása semmiképpen sem vonatkozhat a szőlősi csatára (vö. a 34. jegyzettel), mert ha az április elején lett volna, Ferdinánd nem írja róla május 5-én, hogy „néhány nappal azelőtt” történt. Ennek egyébként csak látszatra mond ellent, hogy a jelentés szerint a csatában 3000 ember vesztette életét, ezeket a számadatokat ugyanis sohasem szabad túlságosan komolyan vennünk.

³⁰ *Karácsonyi J.* 89.

³¹ „Res et negotium Hominis Nigri satis plane audiuit Vestra Reuerendissima Dominatio, nunc vero Johannes rex misit ad eum Radych, qui si potest, Hominem Nigrum cum gentibus descendi faceret, si secus, Petrus Preny et Chibak nunc contra eum insurgere volunt valdeque congregantur”. 1527. ápr. 25. Choron András–Szalaházi Tamás. *A. Ivić*: Istorija 360. 74. lap 7. jegyzete.

Mindeközben Perényi nagy eréllyel folytatta a készülődést; a nemesség fegyverbe szólítása mellett pénzt, lőport és puskás gyalogokat követelt a szász városoktól (az utóbbiaknak április 23-án Szászvárosnál kellett gyülekezniük).³²

Miután Radics intervenciója – ha egyáltalán eljutott a megvalósítás stádiumába – nem járt sikerrel, a szemben álló felek közt 1527 áprilisának utolsó napjaiban sor került az első olyan nyílt összecsapásra, amely már a két ellenkirály pártharcainak sorába tartozik. Jován sok harcot látott gyalogsága nem várta meg az erdélyi hadak felfejlődését, gyors támadással teljesen megsemmisítette a vajdai hadak mintegy 2000 főnyi gyalogságát, majd csakhamar szétszórta a lovassereget is. Szerémi szerint az elesettek közt volt számos nemes,³³ Ferdinánd is úgy tudta, hogy az ellenfél veszteségei több ezer főre rúgtak.³⁴ A győzelem után Jován a Maros völgyén keletnek vonult, május 14-én áttörte a Vaskaput őrző kordont, s hadaival Hunyad megyében (Hátszeg vidékén) portyázott, egyes források szerint eljutott Szászvárosig is.³⁵

Jován azonban csak megtorló vagy az újabb hadgyűjtést akadályozó akciónak számhatta a betörést, s nem folytatta az erdélyi előrenyomulást, hanem visszahúzódtott Temesvár környéki bázisaira.³⁶ Miközben április végétől június végéig, mintegy két hónapig szüneteltek a rendszeres hadműveletek, mindkét fél a hadgyűjtéssel, illetve hadszervezéssel foglalatzkodott. Egyfelől a szász városokhoz május folyamán sorozatban érkeztek János király és Perényi vajda utasításai, hol pénzt, hol ágyúkat és lőport, hol meg lovas- és gyalogcsapatokat követelve tőlük. Folyt a toborzás a Körös-mentén, Mezőtúr környékén is.³⁷ Másfelől Jován pénzt, fegyvereket, posztót kért és kapott Ferdinándtól, a jelek szerint hadseregének regularizálására törekedett.³⁸ A Habsburg uralkodó mind-

³² B. Daicoviciu 32; Gh. Duzinchevici 140–142.

³³ Wenzel G. 163–165; Geréb L. 45–46.

³⁴ „Ago Dominationi Vestre item magnas gratias de nouis mihi communicatis, que indubie intellexit de Nigro Homine in Hungaria versante, cuius fama plurimum increuit etiamnum comprobata, paucis enim ante aliquot diebus aliquot hominum milia pertinentiam ad capitaneos wayvode Transyluani prope flumen Tyssian occidit”. Boroszló, 1527. máj. 5. A. Ivić: Istorija 360. 76. lap 1. jegyzete; Szerémi szerint ez az ütközet „június vagy május havában” volt Szőlős mezővárosnál. Ha Ferdinánd május 5-én már Boroszlóból továbbíthatta a hírt, az összecsapás április utolsó napjainál később nem történhetett. A csata helyének meghatározásában viszont alighanem Szerémi a pontosabb – Szőlős, leírása szerint, a Maros mellett feküdt –, hiszen tudjuk, hogy Jován hadai az előző hetekben itt működtek, s csakhamar betörték Erdélybe is. Ennek egyébként nem mond ellent Ferdinánd levelének lokalizálása – miszerint az ütközet a Tisza mellett volt – sem, hiszen a kelet-magyarországi viszonyokban járatlan Ferdinánd és Nogarola számára egy pontosabb helymeghatározás édeskeveset mondhatott volna.

³⁵ „iam certo certius scribere possumus gentes nostras, quibus hactenus portas ipsas defendebamus, hesterna die de porta Waskapw eiecisset et ipsam portam sibi ipsis vendicasse”. Szászsebes, 1527. máj. 15. (a kiadásban hibás, máj. 8-i dátummal). Perényi Péter – Brassó és Beszterce. E. Hurmuzaki XV/1. 296. nr. DXLI.; „Onnan Erdélybe sieté, mind Szászvárosig dúlátá”. „Memoria” i. m. Szalay L.: Verancsics II. 26.

³⁶ Hoberdanác 1527. jún. 4. előtt „significat se Ioannem Chaar in oppido Choma conuenisse, prope castrum Themesiense”. *Szentkláray J.* 511.

³⁷ B. Daicoviciu 33–35; Hoberdanác „scribit comitem Scepusiensem colligere gentes in partibus fluvii Crisii et oppidi Thur”. 1527. jún. 4. jelentéskivonat. *Szentkláray J.* 512.

³⁸ „Petit, ut mittantur Iohanni Chaar mille loricae cum galeis, ut distribuere possit suis militaribus”; „Tandem petit niger homo tubicines tres, tympanum unum cum timpanista, banderium

eközben ajándékokkal és birtokigérekkel igyekezett a maga oldalához kötni a cár alvezéreit is.³⁹ Jován ezekben a hónapokban állott hatalma csúcspontján; szilárdan fennhatósága alatt tartotta a Bács megyétől Erdélyig terjedő déli országrészeket, s nem kellett tartania a környék legfontosabb magyar erősségének, Temesvárnak katonáitól sem, hiszen időközben azok is Ferdinánd mellé álltak.⁴⁰ Június végén János király ismét lépéseket tett a nagy hatalmú cár visszacsábítására, gazdag ajándékokkal megrakodva érkezett követét azonban az akkor már állandóan Jován mellett tartózkodó Hoberdanáczt elfogatta.⁴¹

Ferdinánd mindeközben nagyban készülődött, hogy megindíthassa támadását az ország nagyobbik részét birtokló Szapolyai kizsorítására. Jován ajánkozott, hogy hadinépével Buda felé a király elé vonul, Ferdinánd azonban megparancsolta, hogy maradjon az általa ellenőrzött területen, és igyekezzék megakadályozni, hogy az erdélyi hadak – román, székely és török segítséggel – a Budán székelő János király megsegítésére siethessenek.⁴² Később, a magyarországi támadás megindulása után viszont utasította a cárt, hogy hadainak egyik felét hagyja hátra a végvidék oltalmazására, a másik felével pedig nyomuljon előre a Duna–Tisza közén Buda felé, meghódítva hűségére az útjába eső területeket.⁴³

A tervváltoztatással azonban ezúttal alaposan megkésétt. A német hadak gyülekezésének híre határozottabb ellenlépésekre sarkallta János király híveit is, akik mindenekelőtt Jovánnal kívántak leszámolni, nehogy két tűz közé kerüljenek. Perényi Péter a vajdai, a székely és a vármegyei felkelő hadakkal lendült ellene támadásba, Czibak Imre temesi ispán, a váradi püspökség kormányzója pedig ismét fegyverbe szólította a Maros-mente parasztnépét is (gyülekezőhelyük Aradnál volt).⁴⁴ Az újabb mezei összecsapásra június 25-én, minden valószínűség szerint az Arad melletti sződi mezőn került sor, amelyben Czibak hadai – még Perényi csapatainak beérkezése előtt – megverték Jován gyaloghadát.⁴⁵ Bár a szerbek minden bizonnyal érzékeny veszteséget

---

unum deauratum, in quo ab una parte notentur arma sua, ex alia imago beatae virginis ac quasdam vestes sibi convenientes” 1527. jún. 4. jelentéskivonat, I. m. 512.

³⁹ „Item ut mittantur Radzaw Chelnich arma ad decem homines convenientia”. 1527. jún. 4. jelentéskivonat. I. m. 513; 1527. jún. 25. Ferdinánd 200 jobbágyot inscribál Cselnik Radoszlávnak. I. m. 515.

⁴⁰ „Nunciat idem fidelitatem hominum castrum Themesiensis erga Maiestatem regiam.” 1527. jún. 4. jelentéskivonat. I. m. 512.

⁴¹ „nuncium Ioannis comitis Scepusiensis ad eum missum cum magnis promissionibus et divitiis allicientem et seducere volentem ipse Habardanetz captivari fecerit, quem protinus Ioannes Chaar capite plecti volebat, sed tamen retineat [sic] eum usque adventum Maiestatis regiae”. 1527. jún. 4. jelentéskivonat. I. m. 511–512.

⁴² Bécs, 1527. júl. 3. Ferdinánd–Hoberdanáczt. I. m. 516–517.

⁴³ 1527. júl. 7. Ferdinánd–Jován. I. m. 517–518.

⁴⁴ *Kardcsonyi J.* 90.

⁴⁵ Bécsbe már júl. 3. előtt érkeztek hírek az ütközetről. I. m. 517; júl. 7. előtt Ferdinánd már ezt írja: „Accepimus te proxime elapsis diebus a Petro Pereny et aliis eius adherentibus cladem accepisse in peditatu tuo, cum insigni tamen equitatus ipsius Petri iactura; tui vero exercitus calamitatem non nisi magno animi nostri dolore percepimus”. I. m. 517; a csata pontos időpontját Werbőczy Istvánnak, János király kancellárjának leveléből ismerjük, aki így adja elő a csata körülményeit: „Dominus meus gratiosissimus hiis superioribus diebus reverendo Domino Emerico Crybat [így!] Electo Episcopo Variadensi, unius partis copiarum Sue Maiestatis Prefecto et Capiteano,

szenvedtek – a bajor választófejedelem budai követének nyilvánvalóan túlzó jelentése szerint 8000-en estek fogságba és hullottak el közülük,⁴⁶ a vereség nem volt döntő. Mutatja ezt – többek között – az is, hogy Czibak július közepén is körültekintően folytatta a felkészülést az újabb összecsapásra (a gyulai uradalmi tisztektől pl. pattantyúsokat és lőport kért⁴⁷), Ferdinánd pártján pedig még július 23-án is úgy tudták, hogy a Fekete Ember táborra több ezer emberből áll.⁴⁸

Ugyanakkor viszont bizonyos, hogy Jován e vereség következtében végképp kiszorult a Temesközből, a Tiszához hátrált, s valahol a Tisza balpartján, de mindenképpen Szeged magasságában foglalt állást, hogy Perényi és Czibak előrenyomuló hadait az átkelésben megakadályozza. Forrásainkból nem derül ki egyértelműen, hogy vajon sor került-e itt újabb ütközetre, vagy pedig Jován hadai uruk halála után kitértek a János-párti hadak elől (a fejlemények mindenesetre az utóbbi feltételezést látszanak alátámasztani).⁴⁹ Maga – a sződi csatában könnyebben megsebesült – Jován mind-

ut hanc pestem [=Jován] cum toto huiusmodi latronum exercitu, qui non contemnendus erat, deleteret. Item etiam Spectabili et Magnifico Domino Petro de Peron [így!] Vajvode Transilvaniae Sua Maiestas mandaverat. Qui dum iussu Sue Maiestatis valido cum exercitu ex Transilvania exiret, Dominus autem Episcopus non longe ab eo loco, ubi istius latronis exercitus erat, abesset, ratus idem latro facilius Episcopum solum, quam cum Vajvoda coniunctum suos acie superaturum, omnes fere, quos secum habebat (quae non parva erat tam equitum, quam peditum manus) in castra subsidio aliis festinantissime mitti cum mandatis, ut antequam Vajvoda superveniret, Episcopum opprimerent. Ipse eventum rei expectans cum paucis, vix supra ducentis equitibus prope Bachiam, ubi tunc erat, substitit. Cum hoc igitur exercitu Dominus Episcopus vigesima quinta die mensis Iunii congressus, eum vicit ac pene deleverat.” Buda, 1527. júl. 6. (nyilvánvalóan másolási hiba folytán, talán júl. 26. helyett [vö. a 49. jegyzettel!]) Werbőczy István–Szydłowiczky Kristóf. *C. Lanckorońska* 89. (Szydłowiczkynek Brandenburi Albrethez írott, 1527. aug. 11-i leveléhez mellékelve). Megjegyzendő, hogy a szövegrészben szereplő Bacia semmiképpen sem lehet azonos – ahogy azt első pillantásra vélnék s ahogy a kiadó is meghatározta – a Bács megyei Bácsal, mert, mint arról a levél a továbbiakban beszámol (vö. 49. jegyzettel), a János-párti hadak csak e győzelem után érték el a Tiszát. A levélben szereplő Bachia talán a – sajnos pontosan nem lokalizálható – Arad megyei Bácsa faluval azonosítható, amely a Maros-menti kaproncai uradalom részeként tűnik fel az egyik oklevélben. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890 (A Hunyadiak kora Magyarországon VI.) 764.

⁴⁶ „Vyer das drit gib ich dir czu versthen, das das Kuniges von Vngern Vntherthan dem Schwartzten Man VIII. tausent Man erschlugen und gefangen haben”. Buda, 1527. júl. 5. *Albrecht von Sternbeck–Valentin Kerdinger*: Quellen zur bayerischen und deutschen Geschichte. IV. Berlin. 1857.

⁴⁷ *Karácsonyi J.* 90.

⁴⁸ „so sagen man auch, das der Schwartzte Man an der Teisse lige, habe vil tausent Man”. 1527. júl. 23. Logkschau György–Ferdinánd. *A. Ivić*: Istorija 361. 80. lap. 7. jegyzete.

⁴⁹ A Szapolyai-párti Szerémi György – aki Jován Ferdinándhoz pártolásával elvesztette a lehetőséget, hogy a délvideki eseményekről első kézből tájékozódhassék – két összecsapásról tud (a szőlősiről és a sződiről). Nagyon valószínűnek látszik, hogy a sződi csata leírása alatt Perényi két győztes ütközetének eseményeit vonta össze (*Wenzel G.*: 165–167; *Szerémi Gy.* 46–48), holott a fentebb (45. jegyzetben) és itt idézett missilis adatok összevetéséből világosan kitűnt, hogy Jován két vereséget szenvedett. Ferdinánd 1527. júl. 26-án már értesült az újabb ütközetről, hiszen így ír Thurzó Eleknek: „Intellecto autem eo, quod de conatu hostium contra Nigrum Hominem scripsisti”. *A. Ivić*: Istorija 362. 80. lap 8. jegyzete; A gyulai Brandenburi-uradalom tisztviselői jelentésükben júl. 22-re teszik a csatát (*Karácsonyi* 90), aminek a többi híradás sem mond ellent (vö. a 49–52. jegyzetben idézett leveleket). A csata színhelyét mind Ferdinánd, mind pedig János király levele a Tisza mellé, Szeged környékére teszi: „Accepimus fidedigno testimonio Petrum Perenyi esse circa Segedinum cum Siculis et Transsylvanis et aliquibus comitatibus, qui te prohibere intendat, ne te nobis coniungere

eközben 1500 gyalogosával és lovasával Szegedre támadt, és ott fosztogatni kezdett. Ekkor azonban már a népes város polgársága is szervezkedni kezdett ellene; a szegediek és a környékbeliek egy része a fallal megerősített ún. Szilágyi-házba húzódott előle, ahonnan – minden valószínűség szerint – július 22-én puskával rálőttek a városba bevonuló Jovánra.⁵⁰ Emberei egy környékbeli faluba (valószínűleg Tornyosra) menekítették halálos sebet kapott urukat, akire azonban csakhamar rátaláltak a Szabadka „bitorlása” miatt váltig bosszút szomjazó Török Bálint emberei. Török a haldokló cárt lefejeztette, levágott fejét pedig, „győzelmével” kérkedve, Budára küldte János királynak. Kun Gothárd budai várnagy „a fejet s a vár előtt hosszú lándzsa hegyére tűzte, arccal Bécs iránt állította fel, hogy nézzen ura, Ferdinánd felé. Több mint egy hétig állott így Buda várában, azután a Duna vizébe dobták” – meséli a szemtanú Szerémi.⁵¹

A kifejezetten a Cserni Jován vezette délvidéki „mozgalommal” foglalkozó tanulmányok rendszerint itt végződnek. Pedig a történetnek van folytatása is, méghozzá az események értékelése szempontjából nagyon is érdekes folytatása:

Jován vezér nélkül maradt hada a két vereség ellenére is félelmetes erő maradt, amelyre számítani lehetett, illetve amellyel számolni kellett a két király további küzdelmében is. A Fekete Ember táborából már 1527. július 25-én hírhözök érkeztek az ausztriai kormányzervekhez. Tudtul adták, hogy uruk árulás folytán életét veszttette, hada azonban jó rendben továbbra is együtt van, és kész arra, hogy ígérletét tartva, tovább harcoljon Ferdinánd ügyéért. Közölték, hogy naszádosaik egy mérfölddel Buda alatt

---

possis”. Bécs, 1527. júl. 27. (tehát már a csatavesztés után). Ferdinánd–Jován. *Szentkláray J.* 729. ill. Jován „adversus fidelem nostrum Spect[abilem] et M[a]g[nifi]cum Petrum de Perni, vojewodam nostrum Transilvanie et episcopum varadiensem [=Czibak Imre], quibus ipsum latronem etiam in domicilio suo persistentem invadendum commiseramus, ad ripam fluminis Tibisci alias Ticie permittit, ut eos trajectu ipsius fluminis prohiberet”. Buda, 1527. júl. 26. (a kiadásban nyilván másolási vagy kiadási hiba miatt: jún. 26., aminek azonban minden már forrás ellentmond). János király–Tomicki alkancellár. *Acta Tomiciana IX*, 116; „Commiserat itaque eiusdem Regia Maiestatis Dominis Episcopo et Vayvoda, ut reliquias latronum et ipsum etiam ducem eorum persequatur. Qui quidem latro priusquam Domini Vayvoda et Episcopus Tibiscum fluvium traicerent, rursus exercitum ingentem, tum ex reliquiis eorum, qui ab cede Episcopi vitam fuga salvarant, tum ex ruřtica colluvie, partim metu et terrore, partim seditione sibi adherente, colligit, et obviam Dominis Vayvode et Episcopo ad ripam ipsius Tibisci, seu Ticie permittit, ut eos transitu fluminis prohiberet.” Werbőczy I. idézett levele. *C. Lanckorońska* 89.

⁵⁰ *Wenzel G.* 168; *Geréb L.* 48; „solus ipse [=Jován] electis penes se quibusque exercitus sui mille circiter et quingentis equitibus ac peditibus civitatem nostram Zegeđin invadit, unde Deo et fortuna sibi non favente, caput ejus nunc est nobis allatum”. János király idézett 1527. júl. 26-i levele. *Acta Tomiciana IX*, 116; Ezzel egybehangzóan számol be az eseményről Werbőczy idézett levele is: „Ipse electis et congregatis streñuis quibusque eiusdem exercitus sui mille circiter et quingentis equitibus ac peditibus civitatem Regie Maiestatis Zegeđicum, magnam et preteritis temporibus populosam, diripit ac depredat.” *C. Lanckorońska* 89. (Eszerint ekkor még sem János király, sem pedig cancellárja nem tudott a szegediek és Jován összecsapásáról.)

⁵¹ *Wenzel G.* 171; *Geréb L.* 48–49. *Szerémi Gy.* szerint Jován feje júl. 25-én érkezett meg Budára, ami önmagában is eldöntheti, hogy János király fentebb többször idézett levele csakis július 26-án kelhetett; „Indeque [=Szegedről] magna cede peracta ad castra sua dum se recipere contendit, in pago quodam Tornos appellato Magnificus Valentinus Tewret [így!], vir genere et de factis nobilis, eum offendendo pauca manu aggreditur atque caput eius cum vexillo albo, quo utebatur, hesternae die Regie Maiestatis dono misit. Quod nunc ante arcem Budensem palo suffixum habetur.” Werbőczy I. idézett levele. *C. Lanckorońska* 89.

állomásoznak, és várják Ferdinánd megérkezését.⁵² S hogy a szerb küldöttek nem túloztak, tanúsítja Frangepán Kristóf 1527. július 31-i levele is. A haláláig szilárdan János-párti kiváló katona azt tanácsolta Czibaknak, hogy a szerbeket sürgősen távolítsa el eddigi területükről, mert félt, hogy Beriszló István despotához csatlakoznak, s – lévén az is Ferdinánd pártján – abból újabb veszedelem származhat Szapolyai ügyére.⁵³

Frangepán félelme azonban alaptalannak bizonyult; a „jó rendben” együtt maradt szerbek nem sokáig maradtak meg Ferdinánd hűségén. A programadásra képes vezér halála után hadinépe nem Beriszlóhoz csatlakozott, hanem részben János király zsoldjába állott, részben pedig áttelepedett a törökök által 1526-ban megszállott Szerémségbe.

Werbóczy István kancellár fentebb már többször idézett s leginkább 1527 júliusának legvégére vagy augusztusának elejére datálható levele már beszámol arról, hogy a „parasztcsöcselék” egy része legott Jován halála után visszatért lakóhelyére, mezőgazdasági és egyébféle munkájához, a másik – Jován lovasságából verbuválódott – részük pedig felajánlotta szolgálatait János királynak. A levél megírásának időpontjában még folytak a tárgyalások zsoldjukról és azokról a feltételekről, amelyeknek alapján János szolgálatába állnak. E tárgyalások eredményre vezettek; egy számadatában minden bizonynal jócskán túlzó, 1528 novemberi tudósítás szerint közel 20 000 olyan rác szolgál János király hadvezérének, Radics Bosicsnak és társainak parancsnoksága alatt, akik egykor a Fekete Ember seregében harcoltak.^{53a}

Kétségtelen azonban, hogy Jován embereinek java része a megtorlás elől a török területre menekült. A XVI. században élt török krónikás, Ferdi így számol be erről:

„20 000 szerb fellázadt Magyarországon és a magyarokat leöldöste, Magyarországot pusztává tette, majd családjaikkal együtt bebocsátást kértek és nyertek a szerémségi szigeten, adófizetővé lettek és az elpusztult Szerémséget ismét benépesítették.”⁵⁴ Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a török krónikás szerint a Szerémségbe áttelepedett szerb tömeg azonos Jován hadával, hiszen Nádasdy Tamás világosan megmondja egyik 1529-es levelében, hogy Cselnik rác, a Fekete Ember kapitánya, annak megöletése után mindazokkal, akiknek előljárója volt, Törökországban húzta meg magát.⁵⁵ Cselnik,

⁵² „die zwenn Ratznn, als auf den vergangen Phintztag [=aug. 7.] ertskhomen seint aus dem Schwartzn Manns Heer vnnd sy sagen, der Schwartz Mann sey tott mit Verrateray vnnd das Khriegs Folgckh ist alles bei ainander mit guetter Ordnung, die auff dem Land vnnd seyntt all noch des Willens alls das, so der Schwartz Man der kuniglichen Mayestät zuegesagt hat, das wollen sy auch halten.” Fürstenfeld, 1527. aug. 10. Andreas Gertschaher–Sigmund Dietrichstein *A. Ivić*: Istorija 362. 81. lap 1. jegyzete.

⁵³ „Hoc bonum est, quod ille latro periit, sed gentes ille, que fuere sub eo, amouende sunt ex loco, ne sint prope despotum, ne sit novissimus error, priore peior”. I. m. 363. 82. lap 1. jegyzete.

^{53a} „Colluvis rusticana perempto suo duce mox divisa ad habitacula sua rediit, agricultura ceterisque laboribus provisura. Residua vero pars exercitus ipsius latronis ex equitatu collecta gratiam regiam implorando, servitio Sue Maiestatis sponte se dedit. Tractatur nunc cum eis super stipendio et conditionibus servitutis.” *C. Lanckorońska*. 89; „exercitu regio, qui est in illis partibus [=Lippa környékén] prope ex XX milibus Rastianorum conflatus, eorum, qui aliquando cum Homine Nigro fuerunt. Nunc sunt sub Radych et eius sociis, Maiestati Regiae fidelibus.” Tarnów, 1528. szept. 28. Brodaries István – Szydłowiczky Kristóf. I. m. 149.

⁵⁴ *Thury József*: Török történetirók. II. Bp. 1896. (Török-magyarkori történelmi emlékek. II. Írók 2.) 74.

⁵⁵ „Chelnyk Rascianus, fuit capitaneus Hominis Nigri, qui que post occisum illum in Thurciam cum omnibus, quibus preerat, se receperat.” 1529. júl. *A. Ivić*: Istorija 370. 94. lap 3. jegyzete.

pontosabban: Radoszláv Cselnik, nevét jól ismerjük, hiszen Hoderdanác 1527-ben Jován után éppen az ő megnyerését tartotta a legfontosabb feladatának. Rajta kívül egy 1529-es kémjelentés török szolgálatban álló martalócvezérnek mondja azt a Szubota vajdát, pontosabban: Szubota Verlicset is, akit Szerémi Jován kincstartójaként emleget.⁵⁶

Mindebből világosan kitetszik: a szerémségi török hadvezérllet a szerbek áttelepedésével nemcsak új adófizetőket, hanem – elsősorban – értékes katonaaanyagot nyert, amelynek a magyarországi akciókban már csak azért is jó hasznát vehette, mert az áttelepültek kiválóan ismerték az egész Dél-Magyarország topográfiai, népességi és hadi viszonyait, beleértve az ottani erősségek állapotát is. Alighanem közülük kerültek ki azok a „rácok”, akik 1529 nyarán, a Duna jobb partján vonuló szultáni sereggel párhuzamosan előrenyomulva, oly alaposan feldúlták a Duna–Tisza közét, hogy az még a tatároknak is „becsületére” válhatott volna.⁵⁷

Más oldalról nézve, a szerbek áttelepedésével felpattant az a retesz, amely a Duna–Tisza közét és a Tiszántúlt a szerémségi török támadók elől elzárta. Érthető hát, hogy 1529-től fogva Ferdinánd kormánya mindent elkövetett, hogy – főként Bakics Pál közvetítésével – Cserni Jován török oldalra állt hadinépét ismét visszaédesgesse. Birtokadományokkal sikerült is visszacsalogatni egyeseket, köztük éppen Cselnik Radoszlávot is, mindez azonban már nem sokat változtathatott az erőviszonyokon.⁵⁸

*

Jászay Pál – aki, egyelőre csak Szerémi elbeszélése nyomán, először foglalkozott rendszeresebben Cserni Jován „mozgalmával” –, úgy látta, hogy „a fekete ember . . . egészen független fejedelemséget szándékozott alapítani”.⁵⁹ Ezzel lerakta az egyik, hosszú ideig élő értékelés alapjait.

A bécsi levéltári források alapján dolgozó lengyel Stanisław Smolka ezzel szemben a „mozgalom” szociális – ma úgy mondanánk: osztályharcos, antifeudális – vonásait emelte ki meghatározóként: „Magyarország szeme előtt újra kísértett a nem rég lezajlott pórlázadás réme – írja 1883-ban magyarul is megjelentetett tanulmányában –, az urasági kastélyokat fosztogató, vérengző kuruczok lázadása, melyet tizenkét év előtt Zápolya fojtott el egy irtózatos csatában. Iván zászlaja alatt gyülekezett most ilyen fajta csőcselék had. *Parasztság*, a mely az általános rémülés idején az urasági birtokokról elmenekült,

⁵⁶ „De exporatoribus [sic!] Thurce ad has partes dicit neminem alium nouisse, nisi quendam Sobotha Verlyth Rascianum, qui aliis cum servitoribus Hominis Nigri fuit recommendatus Regie Maiestati. Is incideret pulcro apparatu more curialium bene argentatus et visitaret fere omnia loca; hunc sciret a Thurco habere sallarium XVII asperum, qui faciunt florenorum hungaricorum trecenti quadraginta”. *A. Ivić: Istorija 370–371. 94. lap 4. jegyzete.*; „minthogy a rácok már sokan voltak, lett közöttük kincstartó: Zubota vajda”. *Wenzel G. 143. és Geréb L. 39.*

⁵⁷ Számos erre vonatkozó forrás kiadva: Bunyitay Vincze–Rapaics Raymund–Karácsonyi János (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. Bp. 1902 passim.*

⁵⁸ Erre vonatkozólag nagyszámú forrás részben teljes terjedelmében, részben pedig kivonatban kiadva: *Alexa Ivić: Spomenici Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji tokom XVI i XVII stoleca. I. 1527–1600. Novi Sad. 1910 (Knjige Matice Srpske 36–37. Zbornik istorijskih dokumenata. III) passim és A. Ivić: Istorija 104–109 stb.*

⁵⁹ *Jászay P. 242.*

azon vidék népe, a melyet a legközvetlenebbül érintett a török pusztítás, s nagy sereg jövevény, a messze Dunától, a mely részek már rég óta a szultán járma alatt nyögtek, ahol már egy évszázad óta a félhold fénylett a minaretteken. Ezen csöcselék hadban sok volt az oláh származású, magyar csak elvétve tévedt soraiba; de a sok ezer főre rúgó sok-nyelvű seregnek a zömét a tótok [szlavóniaiak], szerbek és bulgárok képezték. Mint a kuruczok idejében, most is a szent hit jelszava alatt gyűltek össze e csapatok, a török elleni háború volt az ő jelszavuk is, de mivel erdélyi területen török nem volt, első áldozatul a kastélyok és nemesi birtokok estek.”

Saját fejtegetéseivel is szöges ellentétbe jutva ugyanakkor Smolka felvetette, hogy Szapolyai és Cserni Jován között a közös délszláv eredet okán alakulhatott ki – a magyar államiság szempontjából káros – együttműködés: „Ki tudja, vajjon Fekete Iván nem éppen azért csatlakozott-é Zápolyához, a *tót király*-hoz [Szapolyait szlavóniai gyökerei miatt csúfolták így a magyar urak], a ki a nemzeti királytól eltávolította a régi aristokratákat. Legyen bármikép, a tót próféta szövetkezése a »tót királlyal« nem kevésbé teszi világossá Iván magatartását, valamint nem keveset jelent a tót dísz-testőrség jelenléte sem a koronázási ünnepélynél, habár ez a »tót király«, a sors csodálatos rendeléséből, a magyar nemzeti eszmék védelmére volt hivatva.”

Smolka mindemellett is csak „rabló-főnököt”, „bandita-czárt” lát Jovánban, aki „sietett élvezni az életet, melyet azelőtt veritékhullatással lealacsonyítva viselt”, népeit pedig rablóknak minősíti, akik uruk „szerzeményéből oly vígan élhettek, mint azelőtt soha nem is álmodták, elbizakodva, hogy ellenállásra rablásaikban sehol sem találtak, s hogy mindezekon felül még a királyi kegy is mellettök volt, a mely, úgy hitték, minden bajtól megoltalmazandja őket”.⁶⁰

Kimondatlanul is Smolka szűkkeblű felfogásával vitatkozik Szentkláray Jenő, a Délvidék történetének jeles kutatója, aki Jovánt egy nagyon is jól körvonalazható politikai eszme képviselőjének tekinti: „Itt [Tokajban] találkozott a Mohács vérmezejéről megmenekült Radisa Bosiccsal, a Bakicsokkal, Petroviccsal, Jaksichcsal és a szerbek többi fejeivel, kik mindannyian hívei valának a déli végeken létesítendő magyar hűbérnöki szláv fejedelemségnek, melyre nézve már előbbi időkből Silyánovics István *despotától* és a szláv származású Zápolyától biztatásaik is lehettek. Nem ajándékok és kincsek, hanem ezen, akkor az egész szerb népet élénken foglalkoztató politikai eszme megvalósításának célja intézi ezentúl Csernoevics Iván magatartását, a mint a trónhelyreállítási küzdelmekben az aulicus és nemzeti párt között ingadozik. Ez volt Silyánovics óta a magyarországi szlávság területiális aspirációinak második öntudatos és határozott nyilvánulása hazánkban, de mely azzal a politikai háttérrel bírt, hogy a törökök ellen felállítandó aldunai szerb despotaság szent István koronájának supremátiája alatt maradjon.”

Az ő szemében Jován ennek a politikai törekvésnek megszemélyesítője s egyszerűsmind egy korjelenség reprezentánsa is: „ez jogositja fel a történelmet, hogy ezen ismeretlen ember emlékét a Münzer Tamások és Dózsa Györgyök forradalmi korában lapjaira iktassa. Azon korban, mikor a parasztság lázongásainak fúriáitól még egyre remegett Európa; mikor V. Károly világmonarchiája az összetartó elemeket és egyesítő tényezőket az országok legtávolabbi zugaiban is felkutatta és vakmerő szerencselovagokból nagy embereket csinált, mikor a szlávság nemcsak Magyarországon, Lengyelország-

⁶⁰ Smolka Sz. 5, 11, 12, 17.

ban, Lithvániában és Csehországban is lázasan forrongott és egyre-másra kalandor népvézereket termelt, – s mikor a messze éjszakon Gustáv Vasa is a bányából egész a trónig emelkedhetett és a világon a legnevezetesebb államalakulást létrehozhatta. Ebbe a történelmi keretbe való Csernoevics Iván legendaszerű, rejtélyes egyénisége.”⁶¹

Smolka és Szentkláray elemzéséből kirajzolódik az a két modell – Cserni Jován „mozgalma” egyfelől szociális indíttatású parasztfelkelés, másfelől kísérlet a magyar államon belüli önálló szerb territórium létrehozására, mintegy az elbukott Szerbia pótlására –, amelyek egymásba át-áttűnve, különböző előjellel az 1526/27-es délvidéki események értékelését egészen 1945-ig, bizonyos vonatkozásaiban még azon is túl meghatározták. Jellemző módon keveredik pl. Smolka és Szentkláray – egyébként egymásba amúgy is átjátszó – felfogása pl. Szekfü Gyula Cserni Jován-képében: Ő a mozgalmat „részben nemzetiségi, részben szociális lázadásnak” tartja, amelyben „a török elől futott, magyar zsoldba lépett rácok és oláhok érzik hatalmukat a desorganizált magyar államban, a polgárháború zavarai között és érzik, hogy a »tót király« jóindulattal van irántuk”. Céljuk: „külön rác vajdaságot csinálni”. A magyar urak pedig azért támadnak Jován ellen, mert „tudatára ébredtek a mozgalom nemzetiségi jellegének”.⁶²

A bontakozó marxista történetírás természetesen csakhamar felfigyelt a „mozgalomra”, s beiktatta azt a magyarországi osztályharcok sorába. Geréb László Jován hadát egyértelműen paraszthadnak, vezérét pedig – Szentkláraytól kölcsönzött kifejezéssel – „forradalmi népvézérnek” minősítette. Úgy látta viszont, hogy „Jován cár nem a forradalmi népvézér pályáját folytatta, amikor hatalma az ország egy részén megszilárdult, hanem beállt a fondorkodó főurak közé – akár saját hatalmának, akár a nép szabadságának megvédése érdekében –, mindenesetre tény, hogy a néptömegek nem álltak mellé, amikor a trónkövetelő Habsburgokhoz csatlakozik . . .” Véleménye szerint: „Bár a Fekete cár programja kisszerű volt, úr-ellenes országa bizonyára felkeltette volna az elnyomott parasztság széleskörű érdeklődését, ha az egész történet nem a Mohács utáni hónapokban zajlik le és fül kudarcba, amikor a nép még nem tért magához kábulatából. Különben is az 1514 óta eltelt tizenkét-tizenhárom esztendő kevés lehetett ahhoz, hogy a parasztság kiheverje a szörnyű csapást és új próbát merészljen.”⁶³

Más történészek már az 1950-es években is óvatosabban közeledtek a „mozgalom” céljainak kérdéséhez; Jován hadát ugyan mindannyian önálló, népi kezdeményezésre létrejött paraszthadnak ábrázolják, kiemelnek azonban egy olyan szempontot, amely mind az 1945 előtti képből, mind pedig Geréb felfogásából elsikkadt: azt, hogy a „mozgalom” alapvetően és meghatározóan törökellenes indíttatású volt. Sinkovics István pl. így ír erről: „A Tiszántúlra nem tette lábát ellenség. A Tisza és a Maros között ugyanis erős csapatok szervezkedtek szerbekből, bolgárokból és magyarokból, szétszéledt katonákból. Élükön Cserni Jován állott, nincstelen szolgaleány, akinek táborába tömegével gyűltek a parasztok a török elleni háborúra. Ezek a csapatok együtt maradtak a török kivonulása után is, védték a Temesvidéket és az ország déli részét, amely különben nyitva állott, amióta az ellenség befészkelte magát a Dunavonal végváraiba. A parasztok

⁶¹ Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. Bp. 1885. 100–102.

⁶² Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. III. Bp. 1935. 28.

⁶³ Geréb L. 34–35.

berendezkedtek ezeken a területeken és felvették a harcot a birtokosok ellen is, akik a veszedelem elmúltával kezdtek visszatérni elhagyott birtokaikra.”⁶⁴ Jován seregeit a magyar urak azért verték szét, mert jobban féltek „a parasztfelkelés rémétől, mint a török ellenségtől”. Bánkúti Imre szerint: „Cserni Jován felkelése, amely szerb, magyar és román parasztokat és nemeseket mozgatott meg s amely a török elleni szabadságharcként indult, de a magyar nemesség bűnös politikája következtében eredeti célját nem érthette el, vereséggel végződött. Fontossága mégis hangsúlyozandó. Cserni Jován politikájában, amely az érdekelt népek és osztályok összefogását célozta, még ösztönös, vagy félig tudatos formában is mintha Hunyadi János koncepciója csillanna fel halványan. Éppen ezért ez a felkelés a szerb, a magyar és román nép múltjának emlékeztetre méltó lapjai közé tartozik, e népek egymásrautaltságát, sorsának azonosságát tükrözi.”⁶⁵

Az utóbbi nyomokon haladnak az elmúlt évek Cserni Jován-értékelései is. „A fekete ember mintegy 12 000 főnyi parasztserege az oszmán hódító ellen emelt fegyvert, de az ellenségnek tekintette a török megállítására helyett egymással torzsalkodó nemeseket is.” – írja Várkonyi Ágnes az 1964-ben megjelent magyar történeti szintézisben, s azért marasztalja el Szapolyait, mert azt „nem a török elleni harc bázisának tekintette, hanem hatalma megerősítéséhez látott hathatós támaszt benne”.⁶⁶ Székely György véleménye szerint is Jován Nenad mozgalma „a hódító oszmán hatalom ellen irányult, de egyben a törökkel egyezkedő urak elleni antifედudális harc volt, hogy megakadályozza a szerb szabadparasztokat jobbagysorba vetését”.⁶⁷

Bár úgy tűnhet, a történetírás Cserni Jován „mozgalmának” értékelésében kimerítette az összes variációs lehetőségeket, véleményünk szerint mind ez ideig nem sikerült felfejtenie e had valós céljait, tevékenységének mozgóit. Ebben az akadályozta, hogy az eseményeket túl rövidrezártan, pusztán 1526/27-re szűkítve vizsgálta, s ezzel szem elöl veszítette azokat az időben előre- és hátrafelé vezető szájakat, amelyek mentén haladva egyébként magát az 1526/27-es eseménysort is pontosabban elhelyezhette volna a magyarországi társadalom történetében. A helyes megközelítés érdekében – ezt jelzi egyébként a „mozgalom” általunk a fentiekben vázolt utóélete is – Cserni Jován „mozgalmát” vissza kell gyökereztetnünk abba a talajba, amelyből kisarjadt, illetve ahonnan a történetírás kiszakította: *a magyarországi szerb etnikum történetébe*.

*

Bár az utóbbi évek magyar történeti feldolgozásaiban – visszahatásként a korábbi túlhajtott felfogásokra – a „mozgalom” etnikai meghatározottsága elhomályosult, kétségtelen, hogy *Cserni hada – alighanem: kizárólag – szerbekből állott*. A dunántúli Zermegh János szerint ugyan „sok szerb, román és magyar gyült köréje, kóbor

⁶⁴ Sinkovics István: Végvári harcok. Magyar Történetész Kongresszus, 1953. június 6–13. Bp. 1954. 49.

⁶⁵ Bánkúti I. 28.

⁶⁶ Molnár Erik (szerk.): Magyarország története. Bp. 1964. I. 164.

⁶⁷ Székely György: Dózsa népe és a populus Werbőczianus – osztályküzdelmek a nemzet-fogalom körül, 1514–1711. Agrártörténeti Szemle, 17 (1975) 12–14.

katonák . . .”,⁶⁸ s Istvánffy Miklós is úgy tudja, hogy Jován mindenféle nemzetből származó kóbor katonákkal szaporította seregét,⁶⁹ állításait annullálja a náluknál lényegesen jobban tájékozott Szerémi elbeszélése; ő Jován katonáiról csak mint „rácokról” („Rasciani”) ejt szót. Ismerjük a had vezérkarát; tagjai egytől egyig jellegzetesen szerb nevéek, s kétségkívül szerb volt Jován összes olyan küldönce-követe is, aki a különböző Habsburg-tisztviselőknél ura nevéen jelentkezett. Bár a feldolgozások szerzői általában más véleményen vannak, Erdély görögkeleti román parasztsága nem csatlakozott Jován hadához, a cár pedig – mint alább arról szó lesz – kifejezetten ellenséggént bánt a románokkal. Imitt-amott olvashatunk bolgárok csatlakozásáról is, csakhogy – egyetlen kivételtől eltekintve⁷⁰ – nem a forrásokban, hanem a feldolgozásokban, minden alap nélkül. Nincs jele annak sem, hogy a magyar elem tömegesen képviseltette volna magát Jován hadában; a magyar jobbagység – láthattuk és látni fogjuk alább is – kifejezetten ellenséges érzülettel viseltetett azzal szemben.

A „mozgalom” szerb etnikai meghatározottságának felismerése számos fontos fogódzót nyújt céljainak, jellegének feltáráshoz is. Noha Magyarország déli részein mindig is éltek szerbek, számuk és társadalmi súlyuk a Szerbiát ért sorozatos török támadások nyomán és időszakában, a 15. század derekán növekedett meg ugrásszerűen. A török és magyar érdekek szorításában vergődő Szerbia uralkodói – Lazarevics István (1389–1427) és Brankovics György (1427–1458) – időről időre, bár közel sem következetesen, Magyarország segítségével igyekeztek ellensúlyozni, elhárítani az országuk létét fenyegető török nyomást. A magyar segítség fejében alkalmanként még területi engedményekre is hajlottak (1427: Nándorfehérvár és a macsói bánság várainak átadása). A magyar királyok viszont jelentős magyarországi birtokadományokkal igyekeztek lekötelezni és tartósan az oldalukon tartani a szerb despotákat,⁷¹ akik így, a magyar arisztokrácia soraiba lépve személyükben is a magyar korona alattvalóivá váltak. Mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bukóban levő szerb társadalom azon elemei, amelyek nem tudtak vagy nem akartak együttműködni a hódítókkal, hovatovább Magyarországon lássák legfontosabb támaszukat, majd menedéküket. A pozsegai ispán szerint 1437-ben „a

⁶⁸ *Zermegh János*: *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem*. Kiadva: *Johannes Schwandtner*: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. II. Wien. 1746. 388 és *Geréb L.* 37.

⁶⁹ *Nicolaus Istvánffy*: *Regni Hungariae historia post obitum . . . Mathiae Corvini regis . . . libris 34 . . . rerum in Pannonia . . . ab anno 1490 gestarum descripta*. Kiadta: *Joannes Jacobus Ketteler*: *Coloniae Agrippinae*, 1724. 88 és *Geréb L.* 51.

⁷⁰ „Spargit insuper ubique litteris, nunciis, clam, imo iam publice in communitatem, et precipue in Volachos, *Bulgharos*, Rascianos libertatem”. Gyulafehérvár, 1527. ápr. 12. Gosztonyi János–Brassó és Szeben. *E. Hurmuzaki XV/1*. 295. nr. DXXXIX.

⁷¹ *F. Rački*: *Odnošaj srbskih despota i doseljenika naprama kruni i kraljevini hrvatskoj i ugarskoj g. 1426–1503*. Književnik II. 476–488. *Margalits Ede*: *Horváth történelmi repertórium*. II. Bp. 1902. 535–536; *Pesty Frigyes*: *Brankovics György rác deszota birtokviszonyai Magyarországon és a rác deszota czim*. Bp. 1877 (*Értekezések a történelmi tudományok köréből VI. 9.*); *Thallóczy Lajos–Áldásy Antal*: *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára, 1198–1526*. Bp. 1907. (*Monumenta Hungariae Historica. I. Diplomataria XXXIII.*) XIX–XXXVI; *Jovan Radoníc*: *Sporazum u Tati 1426 i srpsko-ugarski odnoši od XIII do XVI. veka Beograd, 1941*. (*Glas. Odeljenje društvenih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti*. 187.) 179–191.

szerémi részeknek a Duna és a Száva közt elhelyezkedő nagyobb részét rácok lakják”,⁷² s feltűntek az első szerb telepesek Csongrád megyében is.⁷³

A szerbek beáramlása még inkább felgyorsult Szerbia bukása (1459) után, amikor a Brankovics uralkodócsalád életben maradt tagjai is a Szerémségbe költöztek át. Ahogy egy 1463-as levél mondja: „Rácország pusztulásából fog megújulni a szerémségi tartomány, minthogy a rácok ezekre a Száva-menti részekre jönnek letelepedni az elpusztult helyekre”.⁷⁴ A magyar királyok a szerb előkelőket birtokadományokkal,⁷⁵ a közrendűeket pedig vallásszabadságuk elismerésével, illetve időleges adókedvezményekkel (dézsmaelengedéssel vagy -mérésléssel) serkentették az átköltözésre.⁷⁶ A török birodalom szerbiai területeinek pusztításából visszatérő magyar hadak a 15. század második felében és a 16. század elején némelykor tíz- és tízezerszámra hozták, illetve kényszerítették magukkal Magyarországra a szerb parasztokat.⁷⁷ Mindennek következtében a szerémségi szigeten, főként a szerb despoták kölpényi (kupinovói) székhelyének környékén összefüggő szerb tömb alakult ki, s a 15–16. század fordulóján már jelentős szerb szórványok találhatók az összes dél-alföldi megyében, Csanádtól Temesig.⁷⁸

E meglehetősen átgondoltnak tetsző betelepítés azonban nemcsak népességgpolitikai, hanem katonai célokat is szolgált. Magyarország déli végeit, legkésőbb Mátyás király uralkodásától fogva, kettős végvárvonal védelmezte a megújuló török támadásokkal szemben. A végvárak és végvárvonalak között-mögött különböző eredetű, várakhoz közvetlenül nem kötődő, mozgó katonai kontingensek helyezkedtek el, hogy a török betöréseket elhárítani, azokat törökföldi beütésekkel viszonzni segítsenek, a végváraknak szükség esetén gyorssegélyt adjanak.⁷⁹ A délvidéki magyar nagybirtokosok határvédelmi feladatokra gyakorta igénybe vett magáncsapatái mellett ilyeneknek tekinthetők a végvidéki bánok és az erdélyi vajdák – részben a tisztí birtokok jövedelméből, részben a báni és vajdai fizetésből – fenntartott csapatai. Közéjük sorolhatók a határmenti birtokaik révén közvetlenül érintett, de a kincstártól rendszeres zsolddal segélyezett

⁷² „... majorem partem praedictarum partium Sirmiae (inter fluvios Zawam et Danubium constitutam) Rascianos inhabitare”. 1437. szept. 23. Tamási János vajda fia: László ispán. *Ilarion Rovarac*: Stari Slankamen. Zimony. 1892. Ism.: *Thim József*. Századok, 26 (1892) 760.

⁷³ *Pesty Frigyes*: Horom vármegye. Századok, 8 (1874) 21–22.

⁷⁴ „Ex depredatione regni Rascie reformabitur provincia Ziruiensium [=Zirmiensis], quoniam Ratiani veniunt ad istam partem Zaw ad descendendum deserta loca”. 1463. Rossingen [=Rozgonyi?] János–Ulrich Gravenacker. *Tóth Zoltán*: A huszárok eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények, 35 (1934) 151. 63. jegyzet.

⁷⁵ Pl. a Jaksicsok uradalmáról: *Borovszky Samu*: A nagylaki uradalom története. Bp. 1900 (Értekezések a történeti tudományok köréből XVIII. 10.) 16–32, 38–50.

⁷⁶ *Rokay Péter*: Egy ismeretlen Janus Pannonius-oklevél. Janus Pannonius (tanulmányok). Szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp. 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae 2.) 184–186.

⁷⁷ *Tóth Z.* 151–155.

⁷⁸ II. Ulászló király az 1490-es évek derekán Bács, Bodrog, Csongrád és Szerém vármegyéhez intézett levelet a szerbek tizedfizetési kötelezettsége ügyében. *Fraknói Vilmos*: Váradi Péter kalocsai érsek élete, 1483–1511. Századok, 17 (1883) 830; a Csanád megyei rácokról: *Borovszky Samu*: Csanád vármegye története I.–II. Bp. 1895–1896 passim.; A Békés és Hunyad megyei, valamint a Szászváros környéki rácokról: *Elekes Lajos*: Hunyadi. Bp. 1952. 305. 25. jegyzete, 436. stb.

⁷⁹ *Szakály Ferenc*: Magyar hadtörténet, 1490–1547 (kézirat).

horvát nagybirtokosok hadinépei is.⁸⁰ A Szerémség és a Dél-Alföld védelmében pedig jelentős feladat hárult az e célból odatelepített szerb nagybirtokosok huszárcsapatára is. II. Ulászló 1498-as dekrétuma szerint a despotának 1000, Belmosevics Milosnak pedig összes – sajnos ismeretlen számú – huszárjával kellett hadba vonulnia.⁸¹ A 16. század első három évtizedében a kincstár meghatározott összeggel járult hozzá a szerb despoták és a Jaksics-fivérek könnyűlovas-csapatának – az 1504-es előirányzat szerint 1300, az 1511-es szerint pedig 1200 fő – zsoldjához.⁸²

Az adatok egybehangzó tanúsága szerint ezeknek a szerb uraknak huszárai – alighanem kizárólagosan – maguk is szerbek voltak. De nemcsak ők, merített a betelepedett (illetve: betelepített) szerb tömeg rezervoárjából mindenki, akinek, főként a délvidéki harcok céljaira, katonára volt szüksége. Mátyás idegen zsoldoseregében – a „cseh” nehézlóvasságtól és gyalogságtól elkülönült, harmadik „ordóként” – 5000 rác huszár szolgált.⁸³ Mátyás 2600, a Jagelló uralkodók pedig általában 1100 naszádot tartottak a végeken; ezek túlnyomó része úgyszintén szerbekből verbuválódott.⁸⁴ A királyi számadáskönyvek adatai igazolják, hogy a szerb elem 1525-ben és 1526-ban jelentős számban képviseltette magát – persze, elsősorban itt is huszárként – a végvári katonaság soraiban is.⁸⁵ Általában is: szakirodalmunk már meglehetősen régen kimutatta, hogy a középkorvégi magyar hadszervezet számos elemének – a huszárságnak, a naszádoságnak és a katonai szerepet csak később nyert hajdúságnak –⁸⁶ gyökerei a Balkánra, e délszláv etnikumhoz nyúlnak vissza. Olyannyira, hogy a „rác” és a „huszár” fogalmak hosszú ideig egyenesen fedik egymást.⁸⁷ A betelepedett (illetve: betelepített) szerbek tehát az össznépszerűség belüli arányukat messze-messze meghaladó mértékben vették ki részüket az ország, főként a déli végek védelmi harcaiból. Amiből viszont egyszersmind következik az is, hogy a magyarországi szerbségnél a paraszt és katona, a földművelő és katonáskodó elem közti határok jóval elmosódottabbak voltak, mint a többi magyarországi etnikumnál.⁸⁸

⁸⁰ *Kubinyi András* opponensi véleménye *Rácz Gyula*: A zsoldosintézmény története Magyarországon c. kandidátusi disszertációjáról (kézirat, 1974) 7–9.

⁸¹ 1498:22. Márkus Dezső (szerk.): 1000–1526. évi törvénycikkek. Bp. 1899. (Corpus Juris Hungarici) 607–609.

⁸² *Thallóczy L.–Horváth S.* 178–192 passim; A datáláshoz: *Bónis György*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. Nouvelles études historiques. I. Bp. 1965. 88. 29. jegyzet.

⁸³ *Tóth Z.* 148–151, 152–154.

⁸⁴ *Szentkláray J.*: A dunai hajóhadak passim, különösen 61–98; *Sima Ćirković*: Rasciani regales Vladislava I. Jagelonca. Zbornik za istoriju Matice srpske 1 (1971) 79–82.

⁸⁵ *Fraknói Vilmos*: II. Lajos király számadási könyve, 1525. január 12–július 16. Magyar Történelmi Tár XXII. 47–236; *Johann Cristian Engel*: Monumenta Ungrica. Wien. 1809. 187–236.

⁸⁶ *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság kialakulása. Bp. 1908 passim; Összefoglalás: *Dankó Imre*: A hajdúság eredete. A hajdúk a magyar történelemben. Szerk.: Módy György. Debrecen. 1969. (Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 10.) 3–9.

⁸⁷ *Tóth Z.* passim.

⁸⁸ Ennek jele, hogy Székely Dózsa György is a hozzá csatlakozott rácok közül válogatta ki elitcsapatát. *Barta Gábor–Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben Bp. 1973. 268 (némileg félreértve a „rác” és a „huszár” azonosságának tartalmi konzekvenciáit); bizonyos, hogy Dózsa rácai nem a szerb urak zsoldban tartott huszárai közül kerültek ki, hiszen tudjuk, azok a felkelő parasztok ellen harcoltak: i. m. 146–153.

Kitűnik ez egyfelől mindjárt abból, hogy a királyi zsoldosként szolgáló szerb huszárok és naszádosok többsége sem szakadt ki a termelő munkából. A fentebb már említett 1504-es és 1511-es költségelőirányzatok ugyanis felmentik őket a taxafizetés kötelezettsége alól, aminek csakis az esetben volt értelme, ha ezek zsoldjukon kívül más jövedelemmel is rendelkeztek, s így taxafizetésre kötelezhetőek voltak.⁸⁹ Ugyancsak a végvidéki szolgálatot teljesítő huszárok félparaszti jellegére utal az is, hogy a kincstár feltűnően alacsony zsoldkiegészítéssel – a posztót és a sót is beleszámítva huszáronként átlag 8–10 forinttal – járult hozzá a despoták és a Jaksicsok katonatartási költségeihez.⁹⁰ Ha – lévén a legalacsonyabb huszárzsold ez idő szerint évi 24 forint – a fejenként fennmaradó 14–16 forint zsoldot a szerb uraknak a saját zsebükből kellett volna kifizetniük, úgy az évente mintegy 10 000 forinttal terhelte volna meg birtokaik jövedelmét. Ez pedig lehetetlenség, hiszen a védettebb vidékeken fekvő, fejlettebb termelési színvonalú nagybirtokok évi jövedelme is csak a legritkább esetben érte el ezt az összeget.⁹¹ Ez esetben pedig az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha feltételezzük: mind a szerb despoták, mind pedig a Jaksicsok saját birtokaik szerb jobbágyságai közül verbuválták huszáraikat, s azokat nem pénzben fizették, hanem adócsökkentéssel vagy földesúri szolgáltatások alóli mentesítéssel kárpóolták.

A 16–17. századi vendvidéki (windischlandi),⁹² illetve a 18. századi dél-magyarországi szerb határőrvidéken,⁹³ tudjuk, kincstári „szabad” földekre ültették az odateleptetett uszkókokat, haramiákat, martalócokat, illetve emitt szerbeket, akik katonáskodás fejében mentesültek a földesúri és állami adóterhek javarésztől, jöllehet fenntartásukról – földművelés és állattenyésztés révén – önmaguk gondoskodtak. A Mohács előtti Magyarországra befogadott szerbek semmiféle közösségi privilégiumot nem nyertek; földesúri birtokokon kaptak helyet, uruknak és az államnak adófizetéssel tartoztak, a korabeli oklevelek pedig éppúgy jobbágnak vagy colonusnak minősítik őket, mint magyar, román és szlovák osztályostársaikat.⁹⁴ Mindennek ellenére aligha tévedünk, ha

⁸⁹ „in taxis relaxantur” – mondja rólok az 1511 körüli költségelőirányzat (vö. a 82. jegyzetben idézett helyen); értelmezését: *Tóth Z.* 187–189; vö. „Pauci eciam Nazadiste Maiestatis Vestrae iam sunt multi dies, quod continue iacent per Nazados; sed non habent quid manducant, et nisi Maiestas Vestra per ebdomadam eos pecuniis prouiderit, verum est, quod omnes aufugient; nec poterunt famem hic suffere. Quo facto et vis naualis Turcorum, sine prohibitione omni, libere poterit ascendere. Quod enim Maiestas Vestra nuper per me eis miserat, ad debita statim coacti sunt persoluere. Constat enim Maiestati Vestrae, quod nec antiqua ipsorum seruitia sunt persoluta. Modo autem non possunt iam expectare, sicuti alio tempore. Nam alias eos partim ad labores amisimus, metere vel ligonizare, et sic victum sibi ipsis aquisierunt; sed nunc stare non possunt, quia deberent continue super ligna adesse, et si etiam aliquatenus liberi forent, nunc in Serimio nemo facit ligonizare”. Pétervárad. 1526. júl. 5. Tomori Pál–II. Lajos. *Fraknoi Vilmos*: Tomori Pál kiadatlan levelei. Történelmi Tár. 1882. 94.

⁹⁰ A 82. jegyzetben idézett forrásban.

⁹¹ *Fügedi Erik*: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Századok, 94 (1960) 82–124, 505–555.

⁹² *Fedor Močanin*: Das Problem des Grundbesitzes der Militärbevölkerung an der kroatischen und slawonischen Grenze. *Othmar Pickl*: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz, 1971. (Grazer Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1.) 297–307 (vö. a benne idézett irodalommal).

⁹³ *Koroknai Ákos*: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején. Bp. 1974. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 73.) passim.

⁹⁴ *Rokay P.* 186; *Fraknoi V.*: Váradi Péter 830.

úgy véljük: a középkori Magyarországra telepített szerbek társadalmi mentalitása, katonai szerepe mégis inkább a későbbi vendvidéki (windischlandi) és szerb határőrvidéki lakosságéhoz hasonlítható. Annyiban legalábbis, hogy a fegyverforgatásban jártas férfiak száma lényegében egybeesett a fegyverfogásra már és még alkalmas férfiak számával.

E túlzottnak tűnő feltételezést szerencsére éppen a legilletékesebb kortárs, Tomori Pál kalocsai érsek és alsó-magyarországi főkapitány sorai támasztják alá. Tomori 1526. július 5-én Péterváradon kelt levelében a következőket jelentette a királynak: „A rácság is elment innen, a kikötőből, a Maros túlsó oldalára, mert felséged nem gondoskodott róluk, amikor írtam; pedig ha felséged idejében méltóztatott volna ide hadat küldeni, vagy húszezer embert tarthattunk volna itt a parasztokból ingyen a kikötőben; de amikor már nem volt miben reménykedniük, mind elmentek.”⁹⁵ Tomori levelének úgyszólván minden egyes szava perdöntő fontosságú információt, utalást tartogat számunkra. A szultáni had közeledtének – s nyilván leginkább a szávai hídverés hírére a védtelenül hagyott Szerémség egész rác lakossága 1526 júniusának végén vagy júliusának legelső napjaiban felkerekedett és átköltözött a Duna természetes védővonala mögé. Elköltözésükben Tomori elsősorban katonai veszteséget látott; ezért hangsúlyozta: ha a királyi had idejében megérkezik a Szerémségbe, húszezer olyan fegyverforgatóval szaporodhatott volna, akik nem zsoldért, hanem – lakóhelyük védelmében – „ingyen” („*gratis*”) is harcoltak volna a török ellen. Ha Tomori húszezer emberre becsülte a rác parasztság elköltözése nyomán támadt katonai veszteséget, úgy az annyit jelent, hogy az alkalmas korban levő férfiakat *általában is* képesnek ítélte a hadakozásra.

*

Tomori idézett levele szerint a reményüket veszített szerémségi szerbek 1526 nyarán „a Maros túlsó oldalára”, vagyis: jobb partjára menekültek, Szerémi emlékiratából pedig tudjuk, hogy Jován „mozgalma” megközelítőleg ugyaninnen, pontosabban: Lippa tájékról (= a Maros-balparti vidékről) indult, s ennek a közlésnek a többi forrás sem mond ellent. Ez önmagában is elég lenne ahhoz, hogy a szerémségi menekülők és Jovánnak az ismeretlenség ködéből hirtelen kibontakozott hada között kapcsolatot keressünk. Méginkább indokolja ezt, hogy katonáinak többsége vezére halála után – mint láthattuk – a Szerémségbe kért bebocsátást; nyilvánvalóan azért, mert onnan származtak, azt a területet ismerték, azt tekintették „hazájuknak”. (Bár e források számadatait helytelen lenne abszolutizálni, feltűnő, hogy a menekülők – Tomori által megadott – és a Szerémségbe bebocsátottak – török krónikás által feljegyzett – száma megegyezik.) Tomori elejtett szavai megadják azt a mindeddig hiányzó láncszemet, amely a „mozgalmat” a mohácsi csata előtti hadi eseményekhez és a török felvonulás okozta néphullámmáshoz köti. Ez egyszersmind lehetőséget kínál arra is, hogy a fentiek alapján immár a „mozgalom” céljaihoz is közelebb férközhessünk.

⁹⁵ „Tota etiam rascianitas hinc de portu abiit, ad aliam partem Morosii, quia Maiestas Vestra non curauit, quando scribebam, quod si Maiestas Vestra in tempore gentes huc demittere dignaretur, vel viginti mille homines possemus hic in portu gratis conservare ex colonis; sed jam quando non habuerunt in quo sperarent, omnes abierunt”. Tomori idézett levele. *Fraknói V.*: Tomori Pál 94; Magyar fordítása: Mohács emlékezete. Válogatta: Kiss Károly. Bp. 1976. 93.

Jován hadát a fentiek alapján olyan – származására és összetételére nézve kezdetben meglehetősen egységes és zárt – szerb félpasztor tömegnek kell tekintenünk, amely az előző évtizedek-évek végvidéki küzdelmeiben folyamatosan határvédelmi szolgálatot teljesített, s abban meglehetősen katonai gyakorlatra tett szert. Mivel a Szerémség 1526 nyarán végleg török kézre került, s az ottani szerbek java része – beidegzése folytán – egyelőre nem kívánt a hódítók szolgálatába szegődni, új lakóhelyet és új megélhetési alapot kellett keresnie a mohácsi csatavesztés következtében szétzilálódott és felbolydult Magyarországon. E menekülők természetesen tisztában voltak azzal, hogy új lakóhelyre, új önfenntartási lehetőségeire és – esetleg – korlátozott kedvezményekre leginkább csak határvidéki fegyverforgatóként számíthatnak. Úgy tűnik, Jován csakhamar felismerte azt is, hogy a mohácsi csatavesztés után a magyar állam ugyancsak rászorul az ő ily jellegű szolgálataikra, hiszen az újonnan megválasztandó magyar királynak a lehető legrövidebb időn belül új végvidéket kell szerveznie a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon, ha a szerémségi török erők támadásai ellen védekezni akar. E célra pedig keresve sem található volna megfelelőbb emberanyagot a menekült szerémségi szerbeknél, akiket személyes megpróbáltatások (lakóhelyük és vagyonuk elvesztése) is tüzeltek a török elleni harcra.^{95a}

A menekült szerbek és a magyar király közti kompromisszum feltételei a másik oldalon is adottak voltak. A legesélyesebb királyjelölt, Szapolyai János erdélyi vajda már egy jó évtizede irányította a magyar határvédelmi szervezet keleti szárnyának és – egy ideig – centrumának működését, s mindeközben többször vezetett személyesen törökföldi hadjáratokat is. Ennek következtében alaposan megismerhette mind a határőrszervezet alapvető honvédelmi jelentőségét, mind pedig az abba tagolt szerbek katonai értékét és szerepét. Szapolyainak egyébként feltétlenül tudnia kellett a Jován-vezetés alatt álló menekülttömegről is, hiszen a mohácsi csatater felé igyekezve pontosan azon a területen vonult át, ahol ezek állomásoztak;⁹⁶ elképzelhetetlen, hogy elkerülte volna figyelmét ez az útjába került, több ezres potenciális katonai tartalék, amely ráadásul az ő birtoka, Lippa körül gyülekezett, és amelynek élén egy olyan férfi állt, aki egyes források szerint korábban éppen az ő szolgája (katonája) volt.⁹⁷ Ez magyarázza, miért fogadta, mondhatni, tárt karokkal a Tokajban jelentkezett Jovánt, és miért bízta rá Bács megye, azaz: az újonnan megszállt török területekkel legközvetlenebbül érintkező országrész védelmét. Jován hadainak Bács megyébe rendelése egyszersmind elárulja azt is, hogy Szapolyai ekkor még nem a szultánnal való együttműködésben, hanem – az évszázados magyar hagyományoknak megfelelően – a török hódítók elleni védekezésben és harcban kereste a kibontakozás lehetőségét. Jován, továbbá a szintén Szapolyai pártján álló Beriszló István – némelykor sikeres – szerémségi betörései igazolják, hogy a magyar királlyá választott egykori erdélyi vajda azt is jól tudta: a Szerémség visszaszerzése nélkül aligha lehet esélye a hathatós védekezés előfeltételeinek megteremtéséhez.

^{95a} Így értékelték ezt a törökök is: *E. Hurmuzaki* II/1 (București, 1891) 38.

⁹⁶ *Josif Pataki*: A Țiudinea lui Radu de la Afumați și a lui Joan Zápolya în anului luptei de la Mohács (1526). *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica* II. 13–28.

⁹⁷ *Zermegh J.* 398 és *Geréb L.* 36; Hieronymus Ostermayer szász krónikája szerint: „den schwarzen Mohren genannt”. *Gr. Joseph Kemény*: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*. I. Klausenburg, 1829. 11.

Jován spontánul keletkezett hadának felhasználása azonban már a kezdet kezdetén sem volt olyan problémamentes, mint azt az első pillantásra, pl. Szerémi atya tokaji tudósítását olvasva, vélhetnénk. Bár a határvidéki viszonyokban jártas Szapolyainak aligha lehetett kétsége afelől, hogy a szerb tömeg beillesztése és konszolidálása nem lesz valami egyszerű feladat, meg kellett próbálkoznia e kétélű fegyver hasznosításával. Ellenkező esetben ugyanis a szerb had már 1526 októberében–novemberében arra az útra lép, amelyet így csak fél–háromnegyed esztendő késéssel járt meg; vagy az ellenkirály táborát erősíti, mint azt 1527 áprilisától tette, vagy a törökhöz áll át, mint az 1527 júliusa után történt.

Az adott helyzetben természetesen szó sem lehetett arról, hogy János király rendszeres zsolddal honorálja Jován seregének szolgálatait, főként mivel az – talán éppen a Bács megyei letelepítéssel kínált megoldás vonzására – hólabdaszerűen tovább növekedett a „Törökföldről” vagyis: minden bizonnyal ismét csak elsősorban a Szerémségből, átmenekült szerbekkel. Annál is kevésbé, mert a Dél-Duna–Tisza közén és a Temesközben nem voltak ily nagy létszámú katonaság befogadására alkalmas várak, s ennyi zsoldos eltartására már a Mohács előtti évtizedekben sem futotta a kincstár jövedelmeiből.⁹⁸ János király tehát nem tehetett mást, mint hogy területet ad Jován hadainak, azzal a megfontolással, hogy a szerb fegyverforgatók azon letelepedve részben a török földi zsákmányból, részben termelő munkájukkal eltartják önmagukat.

Csak hogy ez a megoldás is egész sor veszélyt rejtett magában. Ha János király – elődei példáját követve – megkísérli magánföldesúri birtokokra telepíteni s ezzel a jobbágysorba visszazsorítani Jován katonáit, gyakorlatilag ugyanoda jut, mintha elutasítja Jován felajánlkozását. Vagyis: az erejük és katonai fontosságuk tudatára ébredt szerbek vagy Ferdinándhoz, vagy pedig a törökhöz pártolnak. Leginkább ez utóbbi veszély fenyegetett, hiszen a menekülők igencsak jól tudták, hogy a Duna túloldalán – melleleg, s ez sem lényegtelen, eredeti lakóhelyükön, „hazájukban” – a most kiépülő török adminisztráció tárt karokkal várja őket, s adókedvezményekkel, sőt, zsolddal honorálja szolgálataikat.

Ez pedig annyit jelent, hogy Jován hadinépét csakis szabad, vagyis: magánföldesúri függéstől mentes területre lehet telepíteni. A tízezret már jócskán meghaladó katonatömeg letelepítésére azonban néhány – magvaszakadás vagy más egyéb úton-módon – a királyra háramlott birtok közel sem volt elegendő, ahhoz valóban legalább egy megyényi nagyságú terület kellett. A Jován hadának kijelölt Bács megye lakosságát az 1521 utáni török támadások, s különösen az 1526-os hadjárat jócskán megritkították, közel sem annyira azonban, hogy azt teljesen elnéptelenedett, szabad rendelkezésű területnek lehessen tekinteni. A megye birtokos nemességének csak egy része veszett el 1526-ban, a vármegyei szervezet 1527-ben is működött.⁹⁹ S mivel a megye területén nem volt számottevőbb királyi birtok – amelyre az uralkodó természetesen azt telepíthetett, akit

⁹⁸ Szakály Ferenc: A mohácsi csata. Bp. 1975. (Sorsdöntő történelmi napok 2.) 78–90; Hermann Zsuzsánna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához) Századok, 109 (1975) 301–336.

⁹⁹ Bács és Bodrog vármegye szervezete helyreállott a mohácsi csata után, követeik megjelentek János 1527. márciusi budai országgyűlésén. *Fraknoi V.*: A magyar országgyűlések I. 52–53.

akart –, Szapolyai Jován Bácsba vezénylésével de facto körünyírbálta az ott birtokos nemesség jogait.

Ez már önmagában is a feudális világrend hallatlan sérelmét jelentette, s ha János kormányzata továbblép ezen az úton, kétségkívül maga ellen fordítja nemcsak az érintett megye, hanem az egész ország nemességét, amely mindjárt szorosra zárta sorait a központi hatalommal szemben, ha tagjait valahol precedensül szolgáló sérelem érte. A rendeknek – főként persze néhány nagybirtokos-bárai famíliának – Magyarországon mindig is nagy beleszólása volt az államügyek irányításába. Az 1526-ban megválasztott két magyar király pedig uralma kezdetén valósággal versengeni kényszerült a nemesség, leginkább persze ismét csak egész országrésznyi területek pártállását meghatározó főurak kegyeiért. Az országból kiszorult Ferdinánd azért, mert ekkortájt a János-párt híveinek elcsalogatásával és megvesztegetésével igyekezett aláaknázni ellenfele uralmát, s előkészíteni a talajt a Habsburg hadak támadásához. Az ország túlnyomó részét birtokló János király azért, mert egyelőre semmiféle külső segítségre nem számíthatott, s ha a nyugatról és délről várható támadások ellen védekezni akart, az ország minden rendű és rangú fegyveres erejére szüksége volt.

A helyzet János király szemszögéből nézve így fest: uralmának fenntartása és megvédése érdekében szükség volt mind a magyar nemesség, mind pedig a szerb had fegyveres erejére. Bármelyiknek tett is azonban engedményt, a másik érdekeit sértette vele. Ez egyrészt megkötötte a király kezét, eleve kétséssé tette kezdeményezései eredményét, helyi szinten pedig súrlódásokat, majd összecsapásokat okozott egyazon hatalmi rendszer két fegyveres támasza közt.

A nemesség és a Jován hada közti súrlódási felületet méginkább megnövelte, hogy János királynak végül még időlegesen sem sikerült megoldania a szerbek katonai beilleszkedésének, hathatós és folyamatos ellenőrzésének problémáját. Kétségtelen, hogy Szapolyai körvonalazottabb feladatkörrel és határozottabb utasításokkal bocsátotta útjára Jovánt Tokajból, mint ahogy azt az eseményről szóló egyetlen forrás, Szerémi atya Epistolája elbeszéli. Csaknem bizonyos azonban, hogy a hadat nem rendelte alá a központi kormányzat helyi képviselőinek – így pl. az erdélyi vajdának vagy a temesi ispánnak –, s nem rendezte megnyugtatóan a szerbek és a nemesi vármegyék viszonyát sem. Abból, hogy Jován emberei és a délvidéki nemesek egyenesen magánál az uralkodónál nyelveltek egymásra, úgy tűnik, hogy Jován hadinépe közvetlenül a király irányítása alatt állt. Csakhogy nincs jele annak, hogy János király a koordinálással és ellenőrzéssel megbízott összekötőt tartott volna Jován táborában; valószínűnek látszik, hogy túlon túl megbízott Jován esküvel is megpecsételt hűségnyilatkozatában.

Ilyen körülmények közt Jován több-kevesebb joggal úgy érezhette, hogy e vidékeken ő a központi hatalom letéteményese és a királyi akarat végrehajtója, ami hamarosan és szükségképpen hatásköri túllépésekhez vezetett. Jován jogköre pl. aligha terjedt ki arra, hogy oly hatalmas János-párti nagybirtokos várában rendezkedjék be, mint amilyen Török Bálint volt. S nyilván arra sem, hogy fennhatóságát kiterjessze a tiszántúli és temesközi megyékre, köztük a temesi ispán ellenőrzése alá rendelt Temesvár-környékre is. Mivel azonban hosszú ideig széles e vidéken Jován hada volt az egyetlen ütőképes fegyveres erő, természetes, hogy az – a központi ellenőrzés maradt, maguknak a központi hatalom jogkörét vindikáló feudális hadak rendes szokása szerint – kitölteni igyekezett a rendelkezésre álló egész üres hatalmi teret. Jován terjeszkedése

pedig szükségképpen kiváltotta és tovább fokozta a helybeli nemesség – feudális jogrend szempontjából nézve: kétségtelenül jogos – önvédelmi ellenintézkedéseit.

Bár a források – elsősorban az események első szakaszára perdöntő hitelű Szerémi-Epistola – szerint az ellenségeskedést a nemesek kezdték – gondoljunk pl. Török Bálint sikertelen szabadkai vállalkozására –, s ebben nincs is mit kételkednünk, a sorrendiségnek itt valójában nincs sok jelentősége. Az ellenőrzetlen, fizetetlen és ellátatlan szerb had – ismét csak az ily fajta fegyveres csoportok rendes szokása szerint – nyilván akkor is csakhamar hatalmaskodni kezd az ellenőrzése alatti terület békés lakosságán, akkor is túllépi hatáskörét, ha nemesi támadás nem éri. Mint ahogy nincs okunk kételkedni azokban a híradásokban sem – jóllehet rendszerint az ellenpárti forrásokból származnak –, amelyek nemesi kúriák elfoglalásával, a nemesek és a parasztok fosztogatásával, sőt kifejezetten kegyetlenkedéssel vádolják Jován hadát.¹⁰⁰ A középkorvég katonaelemei, s köztük különösképpen a rác martalócok – márpedig Jován hada is annak tekinthető – nem éppen a kíméletességükről és emberségükről voltak híresek. A Jován uralma alatt álló területeket félelmes vidéknek ismerték, s nem lehet véletlen az sem, hogy Ferdinánd első követe útján a kérelemmel fordult a cárhoz, hogy a „keresztényekkel”, vagyis: a katolikus magyar lakossággal ne kegyetlenkedjék.¹⁰¹ De nincs értelme a sorrendiség kutatásának azért sem, mert a nemesség nyilván akkor is ellenséget és jogbitorlót lát e rendszerétől merőben idegen katonai szervezetben, ha az megmarad a neki kijelölt területen és korlátok között, s csak a törökellenes harccal foglalatkosodik. Ahhoz, hogy a nemességet a szerb határvédők jelenlétének szükségességéről meggyőzhesse s a szerbek érdekeinek akceptálására rákényszerítse, az 1526 utáninál lényegesen erősebb központi hatalomra lett volna szükség. Mint ahogy csak egy sokkalta szilárdabb központi hatalom lehetett volna képes a szerbek konszolidálására is.

A Szapolyai-párt belső meghasonlása – amely egyre élesebb formában jelentkezett, ahogy egyfelől Jován hada növekedett, szerveződött és egyre inkább katonai arculatot öltött, másfelől pedig a nemesség kezdett kibontakozni a mohácsi csatavesztés okozta kábultságból – tálcán kínálta a lehetőséget Ferdinándnak, hogy ellenfele hátában zavart keltsen. Bár bizonyos, hogy a nemességgel folytatott küzdelem akkor is elvonja Jovánt a törökellenes akcióktól, ha Szapolyai pártján marad, kétségtelen, hogy az átállással távolabb került eredeti elképzeléseitől, mint valaha. Egyrészt, mert Ferdinándnak előbb az országot kellett birtokba vennie, hogy számára a török kérdés égető problémává váljék, s így Jován hadát elsődlegesen diverziós eszköznek tekintette Szapolyai hátában. Másrészt pedig, mert Jován, átállásával, magára vonta a szomszédos területeket birtokló Szapolyai-párt nyílt ellenakcióit. Mivel ezeknek a támadásoknak a bázisa Erdély volt, Jován hadával egyre inkább keletnek mozdult, ami természetszerűleg erősen meggyengítette a Duna–Tisza közti határszakasz védelmét. A török elleni védelemben oly jól hasznosítható, fontos serege lépésről-lépésre a pártharcok kezdetben meghatározó tényezőjévé, majd pusztá eszközzé vált.

Ferdinánd természetesen éppúgy nem fizette Jován katonáit, mint Szapolyai, s így a szerbek továbbra is éppúgy az ellenőrzésük alatt álló területek sanyargatásával szereztek

¹⁰⁰ Annál inkább, mert maga Jován követe mondta el Wallop angol követnek, hogy urának „Mony he hath none, but levyth apone the contry of Hongary”. *Simonyi E.* 78.

¹⁰¹ *Szentkláray J.*: Iván czár 507.

meg a fennmaradásukhoz **szükség**eseket, mint korábban. Sőt még inkább; egyrészt azért, mert megszűntek a törökföldi portyák, s így immár az ott szerezhető zsákmány sem enyhíthetett a katonák ellátatlanságán, másrészt pedig azért, mert Ferdinándnak nem állott érdekében fékeznie Jovánnak a környékbeli lakosság s különösen a nemesség elleni támadásait, hiszen azok immár ellenfele helyzetét gyengítették.

Ferdinánd egyébként okult János hibájából, s átállásától fogva egyetlen pillanatra sem hagyta ellenőrzetlenül Jovánt; követei és megbízottjai állandóan a cár mellett tartózkodtak, hogy őt tanácsaikkal „segítsék”, magyarul: hogy hadainak működését a Habsburg-pártnak megfelelő irányba fordítsák és attól eltérni ne engedjék. A had vezetői 1527 májusában kapitányukká választották Hoberdanáczt, aki kötelezte magát, hogy Jován halála esetén mind a Dunán túl, mind pedig a Dunán innen összegyűjti a szerbeket, és Ferdinánd hadainak megérkeztéig Bács megyében állomásozik velük.¹⁰² A Habsburg-uralkodó arra is vigyázott, nehogy a rác had túlon túl megerősödjék, s Szapolyai felett aratott győzelme után neki is kellemetlen pillanatokot szerezzen. Ezzel magyarázható, hogy amikor Jován ágyúkat kért tőle, a cár kérését elutasította, közölvén, hogy az ágyúkat ő hozza magával.¹⁰³

*

A nemesek elleni akciókban a történetírás egy többé-kevésbé spontánul kibontakozott antifeudális mozgalom jellemzőit vélte felismerni.¹⁰⁴ Ha azonban tudomásul vesszük, hogy Cserni Jován nem egy népi mozgalom, hanem egy népi eredetű, de eleve fél-katona elemekből álló, majd egyre egyértelműbben katonai arculatot öltő had vezére volt – emiatt tartjuk helytelennek és tettük a fentiekben idézőjelbe a „mozgalom” kifejezést is –, akkor e felfogást formalisztikusnak és mechanikusnak kell minősítenünk. Jován hada a magyar nemesi állam speciális körülmények között és hatására formálódott, sajátos vonásokat mutató védelmi szervezete volt. A nemességgel való konfliktusai, majd a nemesség elleni akciói nem antifeudális céljaiból, hanem a speciális körülményekből fakadtak: a had letelepítése körüli hibákból, a fizetlenségből, majd pedig – legkiélezetesebb formájukban – a pártharcokból. A had népi eredete inkább csak abban ütökött ki, hogy híjával volt annak a feudális szolidaritásérzetnek, amely a két király pártjának későbbi küzdelmeiben a szembenálló magyar nemesek összecsapásainak élét olyannyira letompította. (Ha igaz, hogy Jován emberei kifosztották a területükön áthaladó kereskedőket – ami a helyzetet ismerve könnyen elképzelhető –, azt sem a fennálló vagyoni egyenlőtlenségek elleni tiltakozásul, hanem ellátatlanságuk miatt tették, ellenőrzetlenségük okán teheték.)¹⁰⁵

¹⁰² 1527. máj. 26. Hoberdanác János levelének kivonata. I. m. 510–511.

¹⁰³ 1526. ápr. 16. Ferdinánd–Jován. I. m. 519.

¹⁰⁴ Látszólag a legteljesebb joggal, mert Jován hadainak működésével kapcsolatban maga János király emlékeztetett az 1514-es parasztháborúra: „Plane vobis constat Rascianos partium istius regni nostri Hungarie inferiorum insurrexisse et multa male ac sediciose agere, ut nisi mature et tempestive huic rei provideatur et occurratur, timendum est, *ne maior preterite cruciatorum sedicioni excardescet et oriatur ignis.*” Buda, 1527. máj. 12. János király–Beszterce. *B. Daicovicu*, 38. és *Gh. Duzinchevici* 146. 3. jegyzet.

¹⁰⁵ *Istvánffy M.* 88 és *Geréb L.* 51.

A „mozgalom” antifeudális értékelése ellen szól egyébként a legkülönbözőbb magyarországi társadalmi osztályok és rétegek vele kapcsolatos állásfoglalása is. Adataink egybehangzóan arról vallanak, hogy az érintett területek magyar parasztsága sem antifeudális felkelőket, hanem rajta élősködő katonákat látott Jován embereiben. Az még csak elképzelhető lenne, hogy a gyulai uradalom parasztsága kényszerből fogott fegyvert 1527 márciusában-áprilisában ellenük, bár ha szimpatizált volna Jován törekvéseivel, urai aligha merik fegyverbe szólítani. A Jován halála körüli események azonban már egyértelműen és félreérthetetlenül mutatják, hogy a környék magyar parasztsága és Szeged paraszt-polgársága készült a leszámolásra; csak az alkalmas pillanatra várt, hogy fosztogatóitól megszabaduljon, s ez az alkalom a szerb hadak két egymást követő veresége után jött el. Szerémi György – persze, erőteljesen dramatizált – elbeszélése szerint Jován így kapott halálos sebet:

A Tisza menti vereség után Szegeden „Jován cár színe elől sokan bezárkóztak a fallal körülvett Szilágyi házba; kicsinyek és nagyok egyaránt voltak ott, mert féltek tőle. De senkinek sem volt puskája, golyója, elég pora, amikor járkált az utcákon. Egy szegény embernek volt ugyan puskája, de nem volt golyója. Mondotta:

– Ó, istenem! Ha volna golyóm, meg nem menekednék a lator!

Ekkor egy szegény ember adott neki golyó helyett egy boglárt. Rögtön porral együtt a puskába tömte és minthogy puskáját jól megszokta, eltalálta a szíve alatt.”

Szerémi egyébként magától a puskáját oly ügyesen kezelő „szegény embertől” – itt érdemes figyelni a minősítő jelzőre – szerezte értesüléseit (amelyeket utóbb maga a szegedi bíró is megerősített a király előtt):

„Ezután ismét jött egy Orbán nevezetű galamb természetű falusi ember. Történetesen hozzám került. Levette fejről süvegét, könyörögni kezdett előttem és kért az istenre, hogy írjak neki folyamodványt János királyhoz. Én:

– Miért írjak neked folyamodványt?

Mondotta:

– Uram, én lőttem meg puskámmal a Fekete Embert Szegeden. Mikor hallottuk, hogy Cibak Imre megverte őt, a gonosz ember miatt bezárkóztunk a Szilágyi palotába, és megismertem, hogy ez Jován, és kezemtől halt meg.” Ugyancsak a magyar parasztság ellenséges magatartását mutatja, hogy az a tornyosi „magyar gazda”, akinek házába a sebesült Jovánt menekítették, sietve feladta a cárt Török Bálintnál.¹⁰⁶

Jován hadai azonban nemcsak a magyar, hanem a velük egy valláson levő erdélyi román parasztok felé is katonai arculatukat fordították. Gosztonyi János erdélyi püspök már április 12-én úgy tudta, hogy Jován követei és levelei által szabadságot ígér az erdélyi parasztnak, különösen a románoknak, bolgároknak és rácoknak, ha hozzá csatlakoznak.¹⁰⁷ A betörő szerbek és a náluknál nagyobb számú erdélyi románok összefogásának

¹⁰⁶ Wenzel G. 168–169, 171–172; Geréb L. 48, 50.

¹⁰⁷ „Terribiles conatus, mirabiles et inauditas crudelitates, quas Homo Niger in religione Christiana in christianos exercet, non aris, non templis, non etati, non sexui parcens, Dominaciones Vestras putamus iam satis superque intellexerunt. Spargit insuper ubique litteris, nunciis clam, imo iam publice in communitatem et precipue in Volachos, Bulgharos, Rascianos libertatem, dominorum et nobilium in subditos seviciam, et iam, ut fama certa et constans quotidie affert, que in dies magis ac magis augescit, statuit hoc regnum, nunc domino Wayvoda viduatum numero quodam exercitu ex variis nacionibus conflato, ad predam convocato, invadere, depopulari ferro, igne vastare et variis ac

rémképével ijesztgette Perényi Péter is a hadállításban nemigen buzgólkodó szász székeket.¹⁰⁸ Jován azonban alaposan rácafólt az erdélyi urak várakozásaira: amikor 1527 májusának első felében betört a Vaskapun át, „Hunyad megye egész román lakosságát felprédálta, közülük egyeseket négyfelé vágatott, másoknak . . . belső részeit vonatta ki, feleségeiket és gyermekeiket pedig közhasználatra osztotta szét”.¹⁰⁹ (E híradás hitelét nagyban növeli, hogy ugyanaz a Perényi Péter hagyta írásban, aki egy hónappal előbb még a románok Jovánhoz csatlakozásától féltette az erdélyi feudális rend biztonságát.) Az eset jól mutatja, hogy Jován hadmozdulatainak igazi értelmét nem a feudális rend veszélyeztetettségét emlegető erdélyi tisztviselők, hanem a János király ellenőrizte területen élő, de ekkor már erősen Ferdinánd felé kacsintgató szász városok ítélték meg helyesen, amelyek azokban a két király pártharcának egyik formáját látták s ezért a cár elleni hadgyűjtésből igyekeztek magukat annyira kivonni, amennyire csak tehették.¹¹⁰

Egyes – igaz, meglehetősen homályos – utalások azt is sejtetni engedik, hogy Jován menekülőkből verbuválódott hada meglehetősen elkülönült az érintett területek régi, gyökeres szerb lakosságától is, azt – leszámítva a vereség utáni kritikus napokat^{110a} – nem igyekezett egészében magába fogadni. Jaksics Márk szerb jobbágysai, uruk magatartását követve, úgy látszik, a Jovánnal ellenséges erőkkel tartottak.¹¹¹ Ugyancsak Szerémi számol be arról is, hogy Jován katonáinak egy része, uruk halála után, a délvidéki szerb fálvakban igyekezett „felszivódni”.¹¹² Ebből következik, hogy számítottak a velük egynemzetiségű parasztok szolidaritására, s azt remélték, e fálvakban búvóhelyet találnak az esetleges üldözések esetén, amire csakis akkor lehetett jó okuk, ha a szerb jobbágyok nem tartoztak Jován hadinépéhez.

„A magyarok rác mágnásai maguk sem kívánták a Fekete Ember uralkodását, még inkább kinevették őt: hadd fogatkozzék el végülis a magyarokkal szemben” – írja Szerémi. Ugyanő meséli, hogy a vesztes szőlősi csatából menekülő Perényi Pétert Jaksics Márk fogadta be és rejtette el nagylaki várában üldözői elől,¹¹³ jóllehet más forrásból

crudelissimis penis usque ad unum omnes enecare”. Gyulafehérvár. 1527. ápr. 12. Gosztonyi Jánoos – Brassó és Szeben. *E. Hurmuzaki*, XV/1. 295. nr. DXXXIX.

¹⁰⁸ „Que quidem flamma, licet nunc in Hungaria seviat, non minus tamen Vestras eciam Dominaciones|urere eandem flammam arbitramur, si bene consideramus. Quoniam Walahos in Transsilvania multo plures, quam Rascianos in Hungaria fore percepimus, qui cum Rascianis unam et eandem sectam profitentur”. Déva, 1527. ápr. 14. *E. Hurmuzaki* XV/1. 295–296. nr. DXL.

¹⁰⁹ „totusque exercitus| ipsius Czar Iwan in Haczak existit, cuncta depredans, universos Walachos comitatus hwnyadiensis in predam convertisse, ipsos solos quosdam in quatuor partes desecasse, aliorum viscera, quod est horrendum, extraxisse, uxores eciam, liberos in publicum usum redigere”. Szászsebes, 1527. máj. 15. *E. Hurmuzaki* XV/1. 296. nr. DXLI.

¹¹⁰ *B. Daicovicu* passim.

^{110a} „tum ex rusticana colluvie partim metu et terrore, partim seditione sibi adherente”. Werbőczy I. idézett levele. *C. Lanckorońska* 89.

¹¹¹ *Wenzel G.* 164; *Geréb L.* 46.

¹¹² Egyesek Törökországba menekültek, mások pedig a rác jobbágyok közt oszlottak el (*Wenzel G.* 168; *Geréb L.* 48), amit megerősít János király levele is: „Itaque perempto jam duce superatisque aut interfectis aliquibus ex suis, reliqui Rasciani jam condescenderunt nostramque implorarunt gratiam”. *Acta Tomiciana* IX. 116.

¹¹³ *Wenzel G.* 164; *Geréb L.* 46.

tudjuk, kettejük viszonya közel sem volt felhőtlen.¹¹⁴ Jaksics állásfoglalását persze erőst befolyásolhatta a feudális szolidaritásérzet, amely őt, a szerb származású magyar nagybirtokost magyar nagybirtokos társaihoz fűzte, magatartásából azonban egyáltalán nem következik, hogy Jován hadában antif feudális mozgalmat látott. Ezenkívül is számos más oka lehetett rá, hogy Jován tevékenységét ellenségesen szemlélje. Egyrészt, mert birtokai a Jován ellenőrzése alatt álló területeken feküdtek, s így jobbágycái aligha menekedtek meg a fizetetlen szerb katonatömeg fosztogatásaitól; másrészt, mert Jován hada ugyanazt a funkciót látta el a Délvidék védelmében, amely 1526 előtt – többek között – éppen az ő feladata volt; harmadrészt, mert ő ebben az időben, szemben a Ferdinánd-párti Jovánnal, Szapolyai pártján állott.

Jellemző az is: a betelepült szerbek azon középrétege viszont, amely katonai szolgálatai révén éppen felemelkedőben volt a magyar köznemességbe, nem látott okot arra, hogy Jovánnal szembe forduljon. Érthető okból, hiszen e réteget a szerb határör-elemek felső irányításában bekövetkezett változások csak áttételesen érintették; a cár mellett éppúgy szerezhettek hadi érdemeket s ennek révén birtokadományokat, mintha valamelyik szerb nagybirtokos oldalán hadakoznak a török, illetve – pártharcok idején – a belső ellenség ellen. E réteg állásfoglalását példázza Dolics Jován pályája. Dolics 1520-ban Beriszló János szerb despota özvegyének: Brankovics Ilonának és Beriszló Istvánnak szolgálatában állott, valószínűleg azok iregi (Szerémség) várában töltött be valamilyen tisztséget. 1526-ban Jovánhoz csatlakozott, s mellette mindvégig ki is tartott: bácsi várnagya volt, s a cár követeként megfordult a Habsburg kormányserveknél is. Szolgálatai fejében Ferdinánd 1527. július 5-én őt Szerém megyei birtokot inscribált neki.¹¹⁵ A mohácsi csatavesztés után széthullott magyar hadsereg szerb elemei közül az akkor már félig-meddig privilegizált¹¹⁶-helyzetű naszádosok is úgy találták: sorsuk biztosítva van Jován oldalán.¹¹⁷ Mindez pedig úgyszintén arra mutat, hogy ők is katonai parancsnoknak, s nem pedig felkelővezérnek látták.

*

Jován pályája delelőjén – 1527 áprilisától júniusáig – ellenőrzése alatt tartotta a dél-alföldi megyék java részét, a szétesett magyar királyi hadsereg elemei közül magához vonta a naszádosflotta egy részét, s nagyobb állandó hada volt, mint a magyar királyoknak – Mátyás idegen zsoldoseregét nem számítva – bármikor. Hatalma tehát

¹¹⁴ Jaksics „temporibus disturbiorum proxime elapsis, per magnificum dominum Petrum de Peren comitem protunc Themesiensem preter ullum suum demeritum in captivitate rigidissima fuisse detentus, potencia mediante indeque de manibus scilicet dicti domini Petri Pereny per intercessiones quamplurimorum dominorum et amicorum suorum non aliter, nisi redemptione proprii capitatis in florenis quattuor milibus . . . pactative extitisset liberatus”. 1536. dec. 11. Kolozsmonostori konvent. *Borovszky S.* A nagylaki uradalom 24. 2. jegyzet.

¹¹⁵ *A. Ivić:* Istorija 360–361. 77. lap. 1. jegyzete.

¹¹⁶ A naszádosok 1525-ös privilégiuma: *Szentkláray J.:* A dunai hajóhadak 373–374.

¹¹⁷ A naszádosok és Jován viszonyát egyelőre nem sikerült egyértelműen tisztázni. Kétségtelen, hogy Jovánnak volt naszádoshada (lásd az 52. jegyzetben idézett levelet), ugyanakkor bizonyos, hogy a naszádosok egy része Révay István parancsnoksága alatt állott (1527. júl. 29. Ferdinánd–Révay István. *Szentkláray J.:* A dunai hajóhadak 375), aki aligha lehetett Jován alárendeltje.

nemcsak a magyar határvédelem szervezetében foglalkoztatott szerb nagybirtokosokét, hanem az egykori macsói bánokét, temesi ispánokét, illetve alsó-magyarországi főkapitányokét is jócskán felülmúlta, jöllehet ez utóbbiak a honvédelmi funkciók jobb ellátása érdekében irányításuk alá vontak egy sor délvidéki nemesi vármegyét is.¹¹⁸ Mindebből, valamint a had szerb nemzetiségi meghatározottságából a múlt századi polgári történetírás, mint láthattuk, arra következtetett, hogy Jován a magyar államiság felbomlását egyfajta – a magyar koronától függő, ám autonóm – szerb „territórium”, „vajdaság” kiszakítására, kialakítására kívánta felhasználni.

Valójában azonban mindaz, amiből ennek az elméletnek hívei átgondolt politikai programra következtetnek, úgyszintén a viszonyok rendezetlenségéből, s nem pedig Jován tudatos, messze tekintő törekvéseiből fakad. Jován azért hajthatta uralma alá a Délvidék jelentős részét, mert messze vidéken övé volt az egyetlen számottevő katonai erő, amely Szapolyai pártján ellenőrzetlensége, Ferdinánd pártján részben ura stratégiai elképzelései, részben pedig nagyságából következő önmozgása miatt egyre keletebbre mozdult. Jován azonban nem törekedett e terület szisztematikus megszállására és megszervezésére. Ha erre törekszik, elsőnek a környékbeli várakat igyekszik birtokába venni, mint ahogy azt Székely Dózsa György hadai tették tizenkét esztendővel előbb.¹¹⁹ Adataink szerint Jován mindössze három várat kerített birtokába hosszabb-rövidebb ideig (Szabadkát, Bácsot és Csomát¹²⁰), amiből következik, hogy – mint Nagylak esetében forrásszerűen is igazolható – a környék többi erőssége továbbra is megmaradt eredeti urai birtokában.

Az a múlt század végi felfogás, miszerint a magyarországi szerb előkelők támogatták, még hozzá: nemzeti megfontolásokból támogatták Jován törekvéseit, a források fényénél vaskos tévedésnek bizonyul. A naszádosok sem azért csatlakoztak Jovánhoz, mert – Szentkláray Jenő szavaival élve – „mindannyian hívei valának a déli végeken létesítendő magyar hűbérnöki szláv fejedelemségnek”, hanem, mert működési területük közelében Jován hada volt az egyetlen katonai pont, amelyhez a maguk tevékenységét hozzáigazíthatták. Mint ahogy a többi „törökföldi” szerb menekülő sem azért özönlött hozzá, mert benne a szerb nemzeti törekvések letéteményesét látta, hanem mert táborában megélhetési lehetőséget találni remélt.

A balkáni társadalmaknak, köztük a szerbnek, sohasem voltak olyan egyértelmű és töretlen törökellenes hagyományai, mint a magyarnak; a szultáni udvar és irányító-apparátus már jóval Szerbia bukása előtt telve volt szerb renegátokkal, a török seregben pedig nagy számban szolgáltak – sokszor görögkeleti vallásukat megőrzött – szerb katonák.¹²¹ S ha valamelyik szerb főember Magyarországra menekült, azt sem feltétlenül törökellenes elkötelezettségből, hanem némelykor kényszerből tette. Jó példa erre a magyarországi szerbség egyik legmarkánsabb egyéniségének, Bakics Pálnak az esete,

¹¹⁸ *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp. 1958. (Klly, a Századok 1957. évfolyamából) 7–8; *Pesty Frigyes*: Eltűnt régi vármegyék. I. Bp. 1880 (lásd az egyéb megyék főispánjainak jegyzékét); *uő.*: A temesi bánóság elnevezésének jogosulatlansága. Bp. 1868. 24.

¹¹⁹ *Barta G.* – *Fekete Nagy A.* 101–107, 130–137.

¹²⁰ Hogy Csomán volt vár, bizonyítja, hogy várnagyát 1520-ban hatalmaskodóként említik. *Borovszky S.*: Csanád vármegye II. 510.

¹²¹ Lásd pl. több beszédes adattal: *Franz Babinger*: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende. München 1953 passim.

akinek pártfogójának, Ferhád basának bukása miatt kellett új hazát keresnie.¹²² Éppen a szerb szakirodalomból tudjuk, hogy a szerb parasztok Szerbia eleste után is skrupulus nélkül, sőt, szívesen vállaltak szolgálatot a török oldalán, ha vallásuk szabad gyakorlását és – főként – megélhetésüket ott biztosítva látták.¹²³

Hasonló megfontolások kötötték a magyar érdekekhez a Magyarországra menekült szerbeket is. Érthető hát, hogy a fokozódó török erőfölény, majd egyre erősödő török nyomás láttán sokan átálltak a törökhöz. Mint pl. Ovcárevics Demeter, a Nándorfehérvár hosszú ostroma idején szívósan és áldozatosan harcoló szerb naszádosok kapitánya tette a vár eleste után,¹²⁴ kifejezve ezzel, hogy nem reménykedik többé a magyar védelmi szervezet helyreállításában. A Jován hadának alapjait adó szerémségi menekülteket eladdig az fűzte Mátyás és a Jagellók Magyarországhoz, hogy egy magyar területen találtak maguknak új hazát és megélhetési lehetőséget. 1526-ban a szultán elfoglalta a szerémségi várakat, a Szerémséget pedig hosszú időre véglegesen birodalmához csatolta, s ezzel a szerémségi szerb menekültek lakóhelye – „hazája” – a határ túlsó oldalára került. Ha mindennek ellenére mégis Magyarországnak ajánlották fel szolgálataikat, úgy az csakis annak jeleként értékelhető, hogy még a mohácsi csatavesztés katasztrófája után is bíztak a magyar állam ellenállóképességében, erejében, s abban, hogy előbb-utóbb kibontakozik a vereség okozta válság béklyóiból. Vagyis: nem a magyar állam szorult helyzetének kiaknázására törekedtek, hanem ellenkezőleg: bizalmukat nyilvánították iránta.

Abból, hogy a szerb had az őt ért sorozatos támadások ellenére is megmaradt magyar oldalon, s csak vezérének halála után állt török zsoldba – ami már 1526 őszén is logikus lett volna –, egyértelműen kitűnik: a Magyarország melletti elkötelezettség és a törökellenesség megtestesítője maga Jován volt. Az a Cserni Jován, akinek személyiségében, legalábbis az első pillantásra, zavarba ejtő tarkasággal keverednek a messze tekintő, higgadt reálpolitikus és a vallási rajongó vonásai. A tüzetesebb vizsgálat azonban Jovánt inkább reálpolitikusnak, semmint megszállott fantasztának mutatja.

Jován helyesen ismerte fel, hogy a Duna és Száva közéről a Maros mellékére vetődött népet csak úgy óvhatja meg a szétszóródástól és felmorzsolódástól, csak úgy szerezhet neki új lakóhelyet, ha fegyvereit a török elleni harcra ajánlja fel. Személy szerint törökellenes programjához mindaddig következetesen ragaszkodott is, míg a fentebb ismertetett körülmények abban végképp meg nem akadályozták. Urat is azért változtatott, mert úgy vélte, Ferdinánd pártján jobban követheti eredeti célkitűzéseit. Átállásakor legott ágyúkat kért új urától, hogy Újlak és a vele szomszédos török erősségek visszavételére indulhasson.¹²⁵ Sőt, még pártváltása után, a nyílt háború megkezdésekor is hitt abban – persze alaptalanul –, hogy összefoghat a Szapolyai-párti nemességgel a török ellen. Legalábbis Szerémi szerint a szőlői csata előtt következő üzenetet küldte Perényinek:

¹²² *Milan Vasić*: O knežinama Bakića pod turskom vlašću. Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine 9 (1958) 221–239; *A. Ivic*: Istorija passim.

¹²³ *M. Vasić*: Martalosi passim.

¹²⁴ „Petro Wcharovit Rasciano Capitan di dui cento Martalosi apresso Balibecco”. *A. Theiner*: Monumenta historica Hungariae. II. Rome, 1860. 750; Vö. *M. Vasić*: Martalosi 46, 54–55, 63, 159.

¹²⁵ „optat sibi mitti tormenta aliquot bellica et magistrum bombardarium, ut citra Maiestatis Vestrae operam Ujlak et alios arces, quas Turcae habent, vicinas, recuperet ac manibus vestrae Maiestatis assignet”. Mária királyné id. 1527. ápr. 13-i levele. *Szentkláray J.*: Iván czár 507.

„Miért gyűjtött nagyságod annyi népet ellenünk, rácok ellen. Nemde, mi is keresztények vagyunk. Jobb lenne velünk egyetértésben megszabadítani a szerémi szigetet a pogány kezéből”.

Bár Szerémi ebben az üzenetben pusztán figyelemelterelő cselekedést gyanít, éppen ő szolgál arra más példával is, hogy Jován kész volt és képes volt felülemelkedni az őt ért személyes méltánytalanságokon és sérelmeken, ha az általa képviselt ügy úgy kívánta. Még Török Bálintnak is békejobbot kínált, miután pedig az visszafoglalta tőle Szabadkát, szerb őrsgét pedig kegyetlenül lekasaboltatta. A Ferdinánd ajándékait kézbesítő Boltos Márton pécsi kereskedő e szavakkal kereste fel a cárt:

„Ne gyűlölje többé nagyságod Török Bálintot, mert most már együtt szolgálják Ferdinánd királyt.

Erre a Fekete Ember azt mondta:

– Ne féljen többé tőlünk, mert most már együtt szolgálunk Ferdinánd királynak. Amikor visszatérsz, mondd meg neki ezt és jelentsd neki, hogy testvére, barátja vagyok.

Bótos Márton tehát visszatérőben betért Török Bálinthoz és megjelentette neki ezt. Ésmondotta Török Bálint:

– Jól van, de azért kezemtől léssen halála.”¹²⁶

Bár végül is eredeti, törökellenes célkitűzéseitől éppen ez a lépés nagyban eltávolította, reálpolitikusnak minősíti Jovánt pártváltása is. Részben, mert Jován időben, jó érzékkel ismerte fel, hogy a környékbeli Szapolyai-párti nemességgel nem egyezhet ki, részben pedig, mert e felismerés után sem spontán megtorló akciókba kezdett, hanem előbb gondosan lefedezte magát, s ezzel meggátolta, hogy népét pártállásra való tekintet nélkül, egyszerű uratlan hadként az egész magyar feudális rend, az egész magyar nemesség „közellenségévé” nyilváníthassák.

Azt még a vele szemben legelfogultabb források és feldolgozások sem vitatják, hogy Jován kiváló hadvezér és jó hadszervező volt. Erre mutatnak sikeres törökföldi akciói, erre az urak elleni csatában elért sikerei, s – végül, de nem utolsósorban – erre, hogy erdélyi előrenyomulással győzelmei után sem próbálkozott. Ez utóbbi azért, mert itt találkozott volna először szembe olyan nemesi és városi hadakkal, amelyeknek ereje az övéével vetekedett, akikkel így szembeszállnia egyszerre veszélyes és taktikátlan lett volna. Mindennek alapján aligha tévedünk, ha úgy hisszük: Jován aligha 1526 őszén kezdett fegyverforgatáshoz.

A korabeli krónikások „alacsony”, köznépi származásának mondják Jovánt, de beszámolnak arról is, hogy maga a cár azt híresztelte: a bizánci császárok, illetve – mások szerint – hogy a szerb despoták, a Brankovicsok családjából származik.¹²⁷ Ez – az egyébként minden valós alapot nélkülöző – híresztelés elárulja, hogy Jován a Magyarországra menekült szerb despoták örökére vágyott, s hadi szolgálatai révén a magyar uralkodó osztály felsőbb régióiba kívánt emelkedni. Ugyanakkor viszont a különböző

¹²⁶ Wenzel G. 163, 158–159; Geréb L. 45, 42–43.

¹²⁷ „Hy callyth hymself Emperour of Constantynnople . . . , and wynlat schow wher he was born, nor of what kenred he comyth of nor wher he was browgth up” – írja Wallop angol követ Jován emberének információira hivatkozva. *Simonyi E.* 78; Velencében is úgy tudták, hogy a Paleolog bizánci uralkodóház leszármazottja. *Mariono Sanudo: Diarii.* 43. Venezia, 1895. 196; „hirdetni kezdte, hogy a szerb despoták familiájából származik és levezette egyenes ági eredetét: sokakkal elhitette, még a rácok fő-fő nemesei közül is, hogy így áll a dolog”. *Zermegh* 388 és *Geréb L.* 36–37.

balkáni uralkodócsaládokhoz fűződő rokoni kapcsolatainak hangoztatása politikai eszközként is megtette. Nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a szerb menekülő tömeggel magát vezérként elfogadtassa, azokat saját katonai-politikai céljai érdekében felhasználhassa és egységes vezetés alatt álló sereggé szervezhesse. Igaz, a beköltözött szerb despotákat a magyar király sohasem ismerte el a magyarországi szerbség vezetőinek, s így azok „csak” nagybirtokos báróként vettek részt a magyar politikai közéletben. Ugyanakkor viszont a despoták továbbra is a szerb egyház patrónusának tekintették magukat: a Szerémségben egész sor görögkeleti monostort alapítottak, azokat birtokokkal látták el, és adományokkal segítették a török területen levő monostorokat is. Kölpényi várukban szerb udvart tartottak, amely a görögkeleti rítus és szerb szokások szerint élte a maga mindennapi életét.¹²⁸ Mindez megkülönböztetett tekintélyt biztosított számukra a birtokaikon kívül élő – vallásához és szokásaihoz makacsul ragaszkodó – egész magyarországi szerb népesség körében is.

Jován láthatólag nagy gondot fordított arra, hogy a külsőségekben is méltónak mutassa magát előkelőnek hirdetett származásához. Emberei közül „nádorispánt” és kincstartót választott, hadainak élére fővezért állított. Személyes biztonságára hatszáz egyforma posztóruhába öltöztetett, azonos fegyverzetű „janicsár” vigyázott (mint halálának körülményeiből kitűnik: nem valami gondosan).¹²⁹ Egyes jelek arra utalnak, hogy Jován e külsőségekben is a despoták udvartartását igyekezett utánozni. Brankovics János despota egyik, 1496-as adománylevelének záradékában 11 szerb előkelőt sorol fel. Köztük – az udvarmester („magnus aulicus”), az udvari kancellár („cancellarius ejusdem aule”), az ispán („zupan”) és több más, közelebről nem minősített előkelő úr mellett – ott találjuk a „magnus jurista”-t és a „summus camerarius”-t,¹³⁰ amelyek előképül szolgálhattak Jovánnak a „nádorispán” és a „kincstartó” tisztségéhez. Nincs adatunk rá, volt-e a despotáknak testőrségként is használható elitcsapata, ez azonban nagyon is valószínűnek látszik.

Az egyszerű szerb menekülő, majd katona lelkét azonban e – számukra nem sokat mondó – „legalizálási” törekvéseknel jobban megragadhatta vezérük tiszteletet és félelmet parancsoló külseje – testén a fejétől a lábáig fekete csík futott végig –¹³¹ és vallási fanatizmusa. Jován magát „isten prófétájának”, „isten küldöttének” hirdette, s azt állította, hogy „isteni kinyilatkoztatás” révén nyert megbízást és hatalmat a pogány mohamedán szekta kiirtására, uralmának megtörésére.¹³² A Habsburg kormánysszerveknél megfordult emberei félelemmel vegyes tisztelettel mesélték, hogy uruk alig alszik

¹²⁸ Lásd a 71. jegyzetben id. feldolgozásokat!

¹²⁹ Zermegh J. 388, Istvánffy M. 88 és Geréb L. 37, 51.

¹³⁰ Berkaszovó, 1496. máj. 4. *Szentkláray Jenő*: A karlóczai patriarchális és a fruskagorai monostori szerb levéltárak. Századok, 17 (1883) 151–153.

¹³¹ *Rugonfalvi Kiss István*: Fekete emberek a magyar történelemben. Debreceni Szemle, 1929.

¹³² „hoc enim in fatis esse ac sibi divino oraculo revelatum predicat, ut Vestrae Maiestatis atque illius auspiciis quantum est paganorum et infidelium ad christianam religionem converti, Mahometi vero et aliae nefandae sectae penitus debeant aboleri”. Mária királyné id. 1527. ápr. 13-i levele. *Szentkláray J.*: Iván czár 506; Jován követe mesélte az angol követnek, hogy Jován „how he sayth that he ys sent by God to ponysh the Turkyes, and to expuls them out of Grecia, and that he knowyth well that they schall no mor prosper in thos partes, but dayly to lees that they afoer hath gotten”. *Simonyi E.* 78.

valamicskét, az éjszaka egyharmadát imádkozással tölti.¹³³ A vallási rajongásból és elhivatottságtudatból fakadó hatalmas meggyőző erő úgyszintén nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy Jován hadait mindvégig kemény kézben tarthassa. Ha nincs is okunk kételkedni abban, hogy Jován komolyan hitt saját elhivatottságában s az „isteni szózatot” önpusztító következetességgel követte, képes volt azt rugalmas politikai eszközként is alkalmazni. Amikor Ferdinándhoz csatlakozott, kiválasztottságtudatát legott kiterjesztette a Habsburg uralkodóra, kijelentve, hogy immár őt tekinti „csodálatos megszábadítónak”.¹³⁴

*

A fentiek alapján el kell vetnünk azokat a felfogásokat, amelyek – részben egyes kiragadott adatok felnagyításával, részben felszíni jelenségekből kiindulva – Jován katonáiban antifeudális felkelőket, illetve a szerb „nemzeti” törekvések előharcosait látták. Kétségtelen, hogy a had túlnyomórészt szerb parasztokból s nem pedig kóbor katonákból verbuválódott. Részben, mert ily nagyszámú – tízezernél is több – szerb zsoldost a Jagelló-uralkodók sohasem tartottak fegyverben, részben mert az 1526 előtt szolgáló szerb zsoldoselem java része is kivérzett az 1521-es és 1526-os harcokban, részben pedig, mert Tomori Pál fentebb idézett levele forrásszerűen is valószínűsítheti a Jován mellett összegyűltek paraszti eredetét. Persze olyan parasztok voltak ezek, akik az állandó török betörések és – ennek következtében – az állandó határmenti készültség kényszerítő hatására maguk is jól beletanultak a fegyverforgatásba. Így aztán nem csoda, hogy a menekülőserg, Szapolyai által hadi feladatokra rendeltetvén, néhány hónap alatt teljesen levetkőzte paraszti vonásait. Az adatok egybehangzó tanúsága szerint termelőmunkával nem foglalkozott – erre a szüntelen hadakozások közepette nem is volt módja –, fokozatosan, de gyorsan szervezett – sőt, bizonyos fokig regularizált – katonai ütőerővé formálódott, amely úgy viselkedett a magyar társadalom minden más osztályával szemben, ahogy azt a feudális kor fizetetlen katonatömegeitől megszoktuk: hatalmaskodóként, fosztogatóként és rablóként. S ebben nem tett különbséget nemes és nemtelen között, s nem törődött különösebben a vallási hovatartozással sem.

Bár a határvédő szerb elemek sohasem idegenkedtek a védelmükre bízott lakosság fosztogatásától, Jován és hadai meglehetősen kevésbé tehettek arról, hogy a töröké helyett a délvidéki lakosság ostorává váltak. Jován reális alkut kínált a magyar állam vezetőinek – a törökellenes harc fejében s annak feltételeként letelepedési és megélhetési lehetőséget kért –, az 1526-os hadjárat következtében megroppant magyar állam azonban már és még nem volt alkalmas rá, hogy ezt a hatalmas katonatömeget keretei közé integrálhassa és ott konszolidálhassa, jóllehet annak szolgálataira nagyobb szüksége lett volna, mint korábban bármikor. Rendszeres fizetésükre bevételeiből nem futotta, a letelepítésükre tett – előremutató, ámde elsietettsége és szabályozatlansága folytán eleve kudarcra ítélt – kísérlet nem vált be. Inkább a körülményekből, semmint Jován és katonáinak személyes vágyaiból és törekvéseiből fakadt, hogy Jován hada a törökellenes határvédelem fontos eszközeiből hovatovább önálló hatalmi tényezővé, majd a pártküzdelmek eszközevé

¹³³ „Hys Ambassador schowyd me that he ys very vertuous, and hys costom ys to step 2 ours of the nyght, and pray the thurd, so as the thurd part of the nyght he spendyth is prayers”. I. h.

¹³⁴ 1527. máj. 30. körül kibocsátott kiáltványában, amelyben Szapolyait a törökkel való paktálással vádolja. *Smolka* 22–23.

degradálódott. Mint ahogy szintén a körülmények hatalmából fakadt, hogy a magyar nemesség belső meghasonlása következtében támadt belháborúban az ország minden rendű és rangú katonaelemének, így Jován hadának is állást kellett foglalnia, ami eltávolította törökellenes célkitűzéseitől.

Ф. Сакай

В поисках родины (Замечания об армии Йована Черного)

(Резюме)

Автор восходя к основным источникам в своей статье изучает при помощи согласования южнославянской, венгерской и румынской историографии происхождение, характер и целевые установки „движения” 1526–1527. гг. под руководством „царя” Йована Черного в Южной Венгрии.

Йован Черни и его армия первый раз появляются осенью 1526 г. в венгерских источниках. Янош Сапойан, воевода Трансильвании (с 11-го ноября 1526 г. король Венгрии) в это время поручил ему защищать Южное Междуручье Дуная и Тиссы. Войска Йована в конце 1526 г. и в начале 1527 г. много раз делали набег на оккупированный турками Срем (Серемшег) летом 1526 г. и занимали несколько меньших замков. К началу 1527 г. Йован уже распространил на территорию Темешкёз и на западную часть Затисского края свою власть и его неоплаченные войска кормились грабительством населения территории, их деятельность скоро вызывали контранаступления и так заранее враждебного дворянства против армии Йована Черного. Из-за этого Йован принял сближение Фердинанда Габсбурга, избранного тоже в короля Венгрии 16-го декабря 1526 г., и в апреле 1527 г. он и откровенно порвал с королем Яношем Сапойан. Дворяне, принадлежащие к стороне короля Яноша выступили против него под руководством воевода Трансильвании Петера Перени, однако Йован нанёс тяжёлый удар одной части войск воевода на берегу реки Марош в конце апреля 1527 г., а позднее Йован вторгся и в Трансильванию. После сбора сил через несколько месяцев ишпан комитата Тимиш (Темеш) Имре Цибак победил пехотную армию царя (25-го июня 1527 го) и вытеснил Йована из Темешкёза. В городе Сегед Йован натолклся на сопротивление городских граждан (22-го июля), поранился, воины оставили его и наконец Балинт Терек казнил его. Армия, оставшаяся без вождя частью отступила в оккупированный турками Срем и как разбойники стояли на службу турок, частью нанималась к королю Яношу.

Армия Йована была набрана из сербских крестьян, происходивших из Срема, которые вследствие постоянных наступлений турок по принуждению усвоили основные приёмы обращения с оружием и борьбы против турок. Эта масса крестьян, способна к борьбе избегала за оборонительную линию Дуная во время турецкого нападения на Венгрию в 1526 г., и она приютилась на берегу реки Марош. Беглецы предложили свои услуги Яношу Сапойан; они ожидали за свою воинскую службу новое местожительство и возможности к жизни. Хотя венгерское королевство, поколеблённое в основах после поражения от турок у Мохача нуждалось в их услугах, оно не было способно соответственно решить поселение и контроль армии, и убедить дворянство о том, что такая армия Йована послужит его интересам и интересам страны. Таким образом армия Йована ранее в принципе служила королю Яноша, однако в действительности она преследовала своим целям, стала самостоятельной военной силой, потом — после перехода на сторону Фердинанда — средством междоусобной войны двух королев.

Хотя крестьянское происхождение воинов Йована является бесспорным, антидворянское поведение армии произошло не из её антифеодального характера, а только из её неоплаченности, из неусмотренности её положения. Они вели себя как воины — или по обычаю эпохи — как разбойники и против венгерского, румынского и сербского крестьянского населения данных территорий. Нельзя говорить об антифеодальном характере армии и в таком смысле,

ведь присоединились к ним и привилегированные элементы, служащие на катерах, и сербские офицеры, в это время приступившие к вступлению в ряды дворянства. Йован не стремился создать закрытую территорию сербов. Именно напротив: тем, что он предложил свои оружия не турецкому султану, а венгерскому королю, он выразил надежду, возложенную на целостность и силу венгерского государства. Его армия только тогда перешла на сторону турок, когда вождь умер, и её положение становилось нетерпимым в Венгрии.

F. Szakály: Home seekers. (Comments on the Troops of Ivan Nenad)

(Summary)

This study searches for the origins, characteristics and objects of „Tsar” Ivan Nenad’s South Hungarian „movement” of 1526/27, coordinating the findings of South Slav, Hungarian and Romanian historians and always going back to the original sources.

Ivan Nenad and his troops first appear in our sources in the autumn of 1526, when John Zápolya, Transylvanian voivod (King of Hungary from November 11, 1526) entrusted him to hold the Danube–Tisza interstream area. At the turn of 1526–27, Nenad’s troops made several raids on Syrmia, which had been occupied by the Turks in the summer of 1526, and captured a few smaller fortresses there. By the beginning of 1527, Nenad occupied the western part of the Temes region and of the territory east of the river Tisza, his unpaid troops maintaining themselves by plundering the population; all this soon provoked counter-attacks from an already hostile nobility. Consequently, Nenad accepted the overtures of Ferdinand Habsburg, who had been elected King of Hungary on December 16, 1526, and openly broke with King John in April, 1527. Led by Peter Perényi, Transylvanian voivod, those loyal to King John turned against him, but at the end of April, 1527, Nenad beat back a part of the voivodian forces along the river Maros, and then raided Transylvania. Imre Czibak, lieutenant of Temes rallied his forces after some months, and defeated the Tsar’s infantry on June 25, 1527, expelling them from the Temes region. Nenad met with the opposition of the Szeged burghers, was wounded on June 22, was deserted by his soldiers, and was finally beheaded by Bálint Török. The troops, left without their leader, withdrew; some of them to Syrmia (then occupied by the Turks), where they entered Turkish service, some of them to join King John.

Nenad’s troops had been recruited from Serbian peasants living in Syrmia, who as a consequence of the constant Turkish assaults, were compelled to learn the basic techniques of warfare against the Turks. The peasant masses fit for fighting took shelter behind the defence line of the Danube and crouched along the river Maros during the 1526 Turkish attacks. The fugitives offered their services to Zápolya expecting new homes and a new means of livelihood in return for their arms. Though the Hungarian Kingdom was shaken to its foundations by the defeat at Mohács, and would have needed their services, the central power could neither settle the troops down to keep them under control, nor convince the nobility that these kinds of troops could serve both their and the country’s interests. Thus Nenad’s troops first became independent military forces serving King John in principle, but their own interests in reality; then – after changing sides – they turned to wage the two kings’ civil war.

Although the peasant origin of Nenad’s warriors is beyond all question, the troops’ opposition to the nobility was not a matter of their antifeudalism, but merely of their unsettled position and lack of wages. They acted like warriors – or according to the custom of the age – like villains in their contacts with the Romanian peasant population, the Hungarians and even with the Serbs.

Another indication that the movement was not primarily antifeudal in character was that both the rather privileged gun-boaters and those Serbian officers who were about to work their way into the Hungarian lesser nobility joined the army.

Nenad did not strive to establish a closed Serbian domain. On the very contrary, he expressed his hopes in the integrity and the power of the Hungarian state, offering his services not to the Sultan but to the Hungarian King. His troops passed over to the Turkish side only when their leader had lost his life, and their position in Hungary became unbearable.